

Recensioner

Omodernt. Människor och tankar i förmodern tid

Eva Österberg & Mohammad Fazlhashemi
(red.)

NORDIC ACADEMIC PRESS 2009, 320 s.

Många svenska humanister är idag bekanta med uttryck som "äldrehistorisk forskning" eller "äldre historia" (ungefär "allt före 1800"), trots att dessa termer inte på något sätt motsvaras av några formella institutionella ramar eller begrepp. Att det finns en grupp forskare som sysslar med "äldre historia" och en annan grupp som ägnar sig åt "modern historia" är något som är självklart i diskussionen i fikarummet, men mer sällan tydligt i officiella dokument, avhandlingar eller vetenskapliga artiklar. Klyftan mellan de två grupperna är dock ofta mycket stor och den förknippas därtill med ett antal problem som måste ses som centrala för forskningen framtid.

Det är därför välkommet när detta mer eller mindre inofficiella "forskningsfält" och de problem som förknippas med det nu tas upp till en ordentlig diskussion. Riksbankens jubileumsfond inrättade 2005 en områdesgrupp för forskning om "förmodernitet". Ur denna har sedan sprungit nätverk, publikationer och forskningsprojekt på teman som "känslornas kulturhistoria" och "livshållningar" i förmodern tid.

Artiklarna i volymen *Omodernt. Människor och tankar i förmodern tid* är alla skrivna av medlemmar i RJ:s områdesgrupp – etablerade forskare i historia, idéhistoria, litteraturvetenskap, filosofi, religionshistoria samt nordiska

och klassiska språk. Boken har flera syften: dels är den en programförklaring och plädering för det nödvändiga i forskning om äldre historiska perioder, dels en utmärkt introduktion till äldrehistorisk forskning inom de humanistiska universitetsämnena.

De problem den äldrehistoriska forskningen står inför idag är många och svåra. Det viktigaste tycks vara de bristande språkkunskaperna. Här ser det också ganska mörkt ut. Problematiken återkommer i flera av bidragen i *Omodernt*. Henrik Williams, nordiska språk, uttrycker problemet i klartext: "[A]ccepterar vi att ingen i vårt land kan läsa vad det står på en vikingatida runsten eller i Magnus Erikssons landslag [...]? Vem ska då äldrehistorikerna vända sig till när de behöver exakta upplysningar om vad en text betyder?" Författarna erbjuder inga konkreta lösningar, men det är på tiden att problemet uppmärksammas. Som läsare vill man också gärna gå längre än vad författarna faktiskt gör, och fråga sig: är det verkligen för mycket begärt att en professionell forskare, vars utbildning bekostas av skattemedel, förväntas behärska de grundläggande redskap han eller hon behöver för att utföra sin forskning? Det betyder ju i praktiken inte mer än att en medeltidsexpert bör kunna latin och fornsvenska, en tidigmodern forskare tyska, franska och latin, en klassicist latin och grekiska. Här skulle man kunna önska att de moderna mastersprogrammen kunde bidra till att lösa dessa problem genom att göra det möjligt för studenter på avancerade nivåer att integrera ett par terminers språkstudier särskilt anpassade för forskare.

Ett annat problem den äldrehistoriska forskningen har att hantera är de teoretiska

perspektiven. Forskning om äldre tidsperioder anklagas ibland för att vara "teorilös". Detta stämde säkerligen för 10–15 år sedan. Idag ser det emellertid betydligt bättre ut och det finns all anledning att vara optimistisk. Inte minst ger flera av bidragen i *Omodernt* skäl för det. Här introducerar Marcia Sá Cavalcante Schuback moderna hermeneutiska metoder; Eva Rystedt ger en överblick över teoretiska perspektiv inom antikforskningen, där inte minst antropologiska ansatser visat sig fruktbara; Janken Myrdal diskuterar trenden mot "globalhistoria"; Anders Cullhed behandlar nya spännande teoretiska perspektiv på barockens diktning osv. De teoretiska perspektiven framstår efter läsningen snarare som en styrka i dagens äldrehistoriska forskning, än ett problem.

En styrka är också de tvärvetenskapliga angreppssätten som numera är vanliga inom denna typ av forskning. Här utgör antikforskningen, som presenteras av Eva Rystedt, det kanske bästa exemplet. Här har ju det tvärvetenskapliga arbetet länge varit institutionaliserat genom ämnet antikens kultur och samhällsliv, och samarbetet sker inte bara över de olika humanistiska ämnenas gränser, naturvetenskapliga metoder används ju också. Det tvärvetenskapliga idealet har samtidigt sina gränser – det ställer höga krav på en mycket bred kompetens hos forskaren. Helst bör man behärska inte bara klassiska språk och arkeologi, utan gärna också samhällsvetenskapliga och antropologiska metoder. Trots detta framstår de tvärvetenskapliga ansatserna som en av styrkorna i den äldrehistoriska forskningen. Även Mohammad Fazlhashemi ger i sin artikel en fingervisning om hur fruktbara de komparativa studier som möjliggörs av tvärvetenskapliga angreppssätt och samarbeten kan vara. Han jämför här furstespegelgenren, gemensam för kulturer vitt skilda åt i tid och rum.

Som synes målas breda perspektiv upp och spännande nya forskningsmöjligheter presenteras. Det mest minnesvärda, och kanske också det mest kontroversiella, i volymen är emellertid diskussionen i Eva Österbergs bidrag. Här presenteras ett antal principiella argument för den äldrehistoriska forskningen. Varför ska vi egentligen bry oss om den äldre historien? Som läsare förväntar man sig ett svar av typen:

vi studerar samhällen i det förflutna för att förstå varför samhället ser ut som det gör i dag. Det är den typiske historikerns svar, historikerns arbete är att förklara.

Österberg argumenterar istället för ett förhållningssätt till historien som är, som hon skriver, "kritiskt, existentiellt och etiskt problematiserande". Det är ett utpräglat humanistiskt och avgjort inte samhällsvetenskapligt perspektiv. Österberg vill att forskningen ska upprätta en dialog med det förflutna och inte bara använda historien för att förklara. Vi bör ta den på allvar, menar hon, och det i bokstavig bemärkelse. Vi bör inte bara förstå och utforska äldre tiders sätt att tänka, utan ta ställning till dem, lära av dem. Hon menar att äldre tiders svar på de eviga frågorna – om döden, livet, kärleken, vänskapen – faktiskt kan vara relevant för dagens människor.

Det är högst intressant och ett ovanligt sätt att argumentera i akademiska sammanhang. Samtidigt anar man en risk med det. De "kritiska", "existentiella" och "etiska" momenten kan komma i konflikt med varandra. Den typ av förhållningssätt Österberg förespråkar kräver ofta en mycket försonande läsning av den äldre, främmande kulturen. Österberg är inte omedveten om det, men de kritiska perspektiven löper risken att skymmas av den vällovliga ambitionen till dialog, förståelse och försoning.

Sammanfattningsvis är *Omodernt* en tankeväckande samling texter av ledande forskare inom det "äldrehistoriska" eller "förmoderna" forskningsfältet. Dess svaghet ligger i spretigheten, som så ofta är fallet med den här typen av böcker. Emellertid är skribenterna väl medvetna om den enorma spännvidden mellan ämnena, som på samma gång är den "äldrehistoriska" forskningens styrka och svaghet. Styrkan ligger i det tvärvetenskapliga arbetssättet och i de långa tidsperspektiven. Svagheten ligger förstås i det faktum att "äldre historia" eller "förmodernitet" som forskningstermer är tveksamma. Varför förväntas forskare som specialiserat sig på exempelvis grekiskt 400-tal f. Kr., svensk vikingatid respektive spansk barock ha något gemensamt? Historisk forskning om t.ex. 1900-talet går snarare mot ökad specialisering, där samtidshistoria skiljs ut som ett eget forskningsområde. I det perspektivet

kan utvecklingen inom den s.k. äldrehistoriska forskningen te sig oroande. Det är en realitet för många av dessa forskare att allt som oftast klumpas samman i "seminariet för gamla grejer" som en kollega en gång skämtsamt uttryckte sig. Det är onekligen en utveckling som för både gott och ont med sig.

Andreas Hellerstedt

Leva vid Östersjöns kust. En antologi om naturförutsättningar och resursutnyttjande på båda sidor av Östersjön ca 800–1800

Sven Lilja (red.)

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA, RESEARCH
REPORTS 2008:3, 374 S.

Leva vid Östersjöns kust är den andra antologin från forskningsprojektet "Förmoderna kustmiljöer. Naturresurser, klimat och samhälle vid östersjökusten före 1800 – ett miljöhistoriskt projekt" vid Södertörns högskola. Den första rapporten hade titeln *Människan anpassaren – människan överskridaren*. Underrubriken angav perspektivet: natur, bebyggelse och resursutnyttjande.¹ Projektet inriktades på Södermanlands kust och skärgård och hade karaktären av lokalhistorisk djupinventering.

Projektet har i den andra rapporten vidgat det geografiska perspektivet till andra sidan Östersjön. Undersökningarna ägnas utöver fortsatt inventering av den södermanländska skärgården även fisket i hela Östersjön, forntida bosättningar och gravfält på Ösel (Saaremaa) samt fiskerinäringen under tidigmodern tid vid kusten mellan Narva och S:t Petersburg och i floden Neva. Utvidgningen innebär att fyra gästforskare, tre från S:t Petersburg och en från Estland, i den föreliggande volymen kom-

pletterar projektets sex svenska medlemmar. Detta har medfört att antologin, som dess titel markerar, är tvåspråkig. Tre av de tretton bidragen är på engelska, liksom också ledaren Sven Liljas avslutande beskrivning av projektet.

Projektet är inte bara transnationellt utan också mångvetenskapligt. Deltagarna företräder historia, arkeologi, kulturgeografi och naturgeografi. Läsarens tankar går till Fernand Braudels breda ansats och dennes berömda verk om Medelhavet under Filip II, men det är uppenbarligen numera en så allmänt känd inspirationskälla att det är onödigt att ens nämna den. Här är det fråga om strikt empirisk historieskrivning. Referenserna är till övervägande del till det primära källmaterialet, d.v.s. till arkeologiska fynd och skriftliga lämningar samt spår av mänsklig aktivitet i landskapet. Resultaten sätts in i ett större sammanhang genom referenser till tidigare arkeologisk, historisk och geografisk forskning om Södermanland, Ösel och Östersjöområdet. Projektet är också förankrat i internationell miljöforskning. Begreppen ekologisk bärkraft, ekologisk balans och ekologiska fotavtryck används som övergripande ramverk för analyser som medvetet rör sig mellan Scylla och Charybdis i forskningen om förhållandet natur–samhälle, d.v.s. det som schematiskt kan betecknas som polerna determinism–voluntarism.

Livet vid Östersjöns stränder blir i projektet ett kalejdoskop av berättelser om utvalda mikrokosmos som speglar sega strukturer och sekulära processer. Problemkomplexet naturresurser – klimat – samhälle granskas på ett mångfasetterat sätt. Strukturen är naturförhållanden, inte minst landhöjningsprocessen, och ekonomiska, sociala och politiska maktrelationer. Aktörsinriktningen består i analys av individens och grupperns målinriktade handlingar för att anpassa sig till rådande strukturella villkor respektive åstadkomma förändringar. Kombination av ett strukturellt och ett aktörsinriktat perspektiv gör att de lokala undersökningarna sammantagna ger en god bild av förändringsprocesserna inom agrarsamhället och fiskekulturen i Östersjöområdet som historisk region.

De empiriska undersökningarna i *Leva vid Östersjöns kust* spretar är skilda håll. Undersökningar av fornlämningar i Södermanlands

¹ Sven Lilja (red.), *Människan anpassaren – människan överskridaren. Natur, bebyggelse och resursutnyttjande från sen järnålder till 1700-tal med särskild hänsyn till östra Mellansverige och Södermanlands kust*, Södertörns högskola, Research Report 2006:4.

skärgård och på Ösel samsas med pilotstudier för kommande projekt av fiskenäringen i Finska vikens sydöstra hörn och i Neva. Genom det korta kapitlet om Neva-fisken läggs ett nytt och en smula överraskande perspektiv på det tidiga S:t Petersburg. Peter I:s nya huvudstad framstår inte bara i sin traditionella roll som fästning, flottbas och manifestation av europeisk urban civilisation utan även som fiskeläge: "At the same time the fisheries became the part of the city culture when the traditions connected with fishing appeared" (s. 226). Den icke-idiomatiska engelska språkdräkten gör för övrigt dock ett märkligt intryck i en volym där de svenskspråkiga bidragen utmärker sig för språklig precision och klarhet.

Från den allmänna inspiration från *Annales* som man oftast anar bakom detta slags historieskrivning om *la longue durée*, dyker bara flyktigt Emanuel Le Roi Laduries klimathistoria upp i Sven Liljas engelska projektpresentation. Med tanke på den klassiskt weibullianskt källnära ansatsen är det inte någon slump att denna referens lyser med sin frånvaro i Liljas empiriska bidrag till antologin, "Klimatet, döden och makten – 1600-talets klimatkris". Det empiricistiska relevanskriteriet leder till att Lilja istället för att i största allmänhet anknyta till traditionen från *Annales* diskuterar Amartya Sens konkreta socialhistoriska analys av svältkatastroferna i Bengalen, Etiopien och Bangladesh i modern tid. Liljas poäng är att det till skillnad från de moderna fall som Sen undersökte i Asien och Afrika, i Sverige under 1600-talet inte främst var maktthavarnas ideologi och politik utan klimatförsämringen som tvingade fram svälten: "Den svenska eliten var liten, [...] de geografiska avstånden stora, transporttekniken primitiv och det ekonomiska överskottet begränsat. När svälten slog till i stor skala hjälpte det inte mycket vilken inställning gentemot bönderna överheten höll sig med" (s. 79).

Man noterar att den enda referensen till Jan Lindegren när det gäller den sociala nöden under stormaktstiden rör vissa demografiska sifferuppgifter beträffande det sena 1600-talet som denne diskuterar i ett publicerat manuskript (som enligt litteraturförteckningen har givits ut av Odense University Press 1993!), och

inte hans bekanta tes om den svenska statsmaktens förmåga till total mobilisering av hela folket under det stora nordiska kriget endast något decennium efter hungerkatastrofen. Det hade varit givande att få ett ställningstagande av den i det konkreta fallet deterministiska Lilja till historiematerialisten Lindegrens voluntaristiska syn på statsmaktens förmåga.

Den samverkan mellan historia, arkeologi och geografi som disciplinen miljöhistoria ger prov på i detta Södertörnsprojekt bör kunna stimulera den fortsatta utvecklingen av historia som humanistisk samhällsvetenskap i Sverige och tjäna som inspiration till en humanistiskt orienterad samhällsvetenskap. Miljöhistorien framstår nämligen som en självklar mötesplats för historia och samhällsvetenskap. Etableringen av denna disciplin ger konkret substans åt den diskussion om relationerna mellan de två forskningsområdena historia och samhällsvetenskap som på ett mera abstrakt plan togs upp för närmare 50 år sedan i bl.a. *Scandia*. Gårdagens visioner har blivit verklighet idag.

Kristian Gerner

Oordning – Torghandel i Stockholm 1540–1918

Christina Nordin

SEKEL BOKFÖRLAG 315S.

Riddarhustorget kan betraktas som Stockholms snobbränna under sent 1700-tal. Där, i Bergstrahlska husets bottenplan, trängdes vad vi idag skulle kalla *factory outlets*. Här kunde man köpa socker från Gripen i Norrköping, linnedamaster från Hälsingland i Flors Linnebod, kattuner och glas samt porslin i "Rörstrands porcellaine Fabriques bod". I närheten fanns konkurrenten Mariebergs porslinsfabriks försäljningsställe. I Mynthuset låg Peter Mommas bokläda och ytterligare två fanns på Stora Nygatan. I kvarteren kring Storkyrkobrinken trängdes krogar och kaféhus, samlingsplatser för bl.a. politiska klubbar. På broarna och bryggorna över Norrström fanns ett livligt "shoppingcentrum" för livs-

medel. I Gröna gången såldes allehanda grönsaker och på den lilla Slaktarholmen låg närmare 150 salubodar. Här kunde man också köpa fisk, bl.a. i Norra Fiskarehuset. I området salufördes även en mängd andra varor såsom skor, hattar och handskar.

Torghandeln och marknadsplatsen kan utifrån ett braudelskt perspektiv ses som "marknadsekonomin urhem och mest åskådliga arena." Boken *Oordning – Torghandel i Stockholm 1540–1918* är en gedigen genomgång av handeln på Stockholms gator och torg. Studien omfattar en lång tidsperiod, från Vasatiidens livsmedelshandling på Stadsholmens tre torg till det tidiga 1900-talets alltmer differentierade handel på torg, i saluhallar och butiker. Författaren Christina Nordin är geograf, och har tidigare disputerat på en avhandling om torghandel i Parisregionen. Nordin berättar om flera bemerkelser bortglömd historia. Det är en historia om vardagsliv, småskalig handel och vanliga människors konsumtion – ett ämne som försumrats i tidigare forskning, åtminstone när det gäller tiden före 1900-talet. Två teman genomsyrar boken. Det första är ett geografiskt perspektiv som bl.a. rör torgplatsernas uppkomst och lokalisering, handelns utveckling och vilka varor som såldes på de olika torgen. Det andra temat handlar om återförsäljarna och här intar de handlande kvinnorna, månglerskorna, huvudrollen.

Tidigt blev den ambulerande försäljningen ett kvinnoyrke. Ett fåtal gjorde verkligt god vinst, medan de flesta klarade livhanken för sig och sina barn genom mångleriet. Många var ensamförsörjerskor och de arbetade alla i hård konkurrens med männen inom ett slitsamt yrke som innebar långa arbetsdagar och arbete utomhus i ur och skur. Stockholm var under större delen av denna långa tid den enda stad i Sverige som vid en internationell jämförelse möjligen kunde leva upp till begreppet stad, med en mer betydande folkmängd och högre grad av urbanitet. Stockholmarna hade små bostäder och begränsade möjligheter att laga mat i hemmen. Men ute på stan kunde man hitta färdiglagad mat och månglerskorna blev tidigt dominerande inom denna hantering. När månglerskornas accis (avgift till staden) specificerades 1777 fanns tre kategorier. Den

första, billigaste avgiften gällde de som handlade med enkla dagligvaror som enkelt kunde lagras, såsom grönsaker, rötter, tobak och tvål samt pastejer, bakelser och pepparkakor. Den andra kategorin inkluderade handel med bl.a. mjöl och gryn, ost och smör, skaldjur, fisk och sill samt lutfisk, ljus och nålstolskram (d.v.s. nålar och handarbeten m.m.). Den högsta accisen betalades för att saluföra färdiglagad mat, importerad och färsk frukt samt modevaror som mössor och kragar.

Eftervärldens bild av månglerskan inbegriper egenskaper som onykter, otrevlig, oärlig, grov i munnen och är, menar Nordin, en konstruktion förmedlad av män under senare delen av 1800-talet. Månglerskorna fick tillstånd att idka handel först efter behovsprövning, vilket innebar att de måste vara beroende av inkomsterna för sin försörjning. Att låta kvinnor vara yrkesverksamma ansågs vara en form att fattigvård. Nordin framhåller hur mångleriet gick emot skränas och gillenas strävan att reservera handel och hantverk som exklusivt manliga rättigheter.

I förordet deklarerar att sambandet mellan marknad och makt är en röd tråd i boken. Jag håller bara delvis med om att så är fallet. Förordningar som reglerat torghandeln fungerar visserligen som en viktig källa för att få kännedom om hur denna handel sett ut och fungerat, men mera sällan problematiseras spänningen mellan handelns "oordning" och maktens strävan att styra den. Lagstiftning skildrar inte alltid verkligheten, utan lagstiftarnas vision om hur det borde se ut.

Vid läsningen av *Oordning* blir jag mer fascinerad av hur väl torghandeln ändå verkar ha fungerat, lagligt eller olagligt, som ett under av logistik mitt i kaoset, hur varuhandeln vuxit fram och organiserats på olika platser, hur livsmedelsleveranser från när och fjärran nått staden och de slutliga konsumenterna genom olika antal mellanhänder och hur kommersen bidragit till så många olika slags aktörers försörjning, omgivningarnas bönder och trädgårdsmästare, skärgårdens fiskare men också infödda stockholmare som köpte upp varor till försäljning. Här berättas också om landsortsbor som reser hela natten för att nå Stockholm i gryningen med sina varor, väst-

götska gårdfarihandlare och sörkörare från norr, spisbrödsbakande gummor och försäljare av nyplockade bär och buketter av doftande liljekonvalj. Det allt bredare sortimentet och specialiseringen inom torghandeln framstår tydligt. Öppetiderna låg inte efter dagens Seven–eleven och nattöppna stormarknader. Man tänker: fabriksförsäljning, snabbmat på stan och kvällsöppet – ingenting är nytt under solen.

Bildmaterialet är mycket rikt och är en av bokens allra främsta förtjänster. Informativa bildtexter får målningar, teckningar och foton att bli mer än bara illustrationer. Bilderna blir till en viktig källa vid sidan av det kamerala källmaterialet och kompletterar verkligen texten. Här framträder myllret kring varuutbytet och inte minst själva torgplatserna och deras förändring över tid.

Ordning är en bok med stora ambitioner. Här eftersträvas såväl ”en vetenskaplig notapparat” som ”en lättläst och fångslande text”. Det kan vara svårt att omfatta båda dessa målsättningar. Ibland står läsaren utan vägledning, när referenserna till somliga uppgifter saknas. Det är inte alltid tydligt vad som bygger på tidigare forskning och vad som är Nordins egna forskningsresultat. I andra fall känns framställningen alltför detaljerad och utförlig. Det finns en hel del upprepningar i de olika kapitlen. En tydligare problemformulering och ett mer aktivt förhållningssätt till den tidigare forskning som nu mest refereras hade gjort framställningen mer stringent. Här tänker jag bl.a. på Christine Bladhs avhandling om månglerskor, med tanke på den framträdande roll månglerskorna har i framställningen. Trots dessa invändningar är *Ordning* mycket läsvärd och den lyfter på ett förtjänstfullt sätt lyfter upp ett forskningsfält ur glömskan.

Pia Lundqvist

Fäbodväsendet 1550–1920: ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem

Jesper Larsson

ACTA UNIVERSITATIS AGRICULTURAE
SUECIAE, 432 S.

Temat för Jesper Larssons agrarhistoriska avhandling *Fäbodväsendet 1550–1920. Ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem* är välvalt och angeläget. Där tidigare forskning främst relaterat fäbodväsendet till en självhushållning visar Jesper Larsson att fäbodarna fungerade som ett dynamiskt element i den agrara i ekonomin i Nordsverige. I en frapperande liten omfattning har emellertid fäbodväsendet tidigare utgjort föremål för agrarhistorisk forskning. Sätten att tolka fäbodarna har, som Larsson visar, främst formats inom en föränderlig etnologis vetenskapliga diskurser. Det tidiga 1900-talets etnologer betraktade fäbodarna som en oföränderlig, gammal, kanske urgammal, kvarleva från ett äldre, traditionellt bondesamhälle.

Med fokus på produktionens inriktning, förändring och organisering belyser studien fäbodväsendet ur ett ekonomiskt perspektiv. I studien analyseras fäbodarna i socknar i Dalarna, Jämtland och Hälsingland. Med en diskussion om *transhumans* utformas en definition av begreppet fäbod som synliggör utnyttjandet av utmarksresurser och som markerar att fäbodbruket och åkerbruket var organisatoriskt åtskilda. Larsson för en omfattande diskussion om fäbodväsendets ålder: enligt den argumentation som förs i avhandlingen uppstod fäbodarna i det undersökta området först på 1500-talet, efter den medeltida agrarkrisen. På basis av ett omfattande källmaterial, innefattande bl.a. kameralt material, bouppteckningar och domboksmaterial, lyckas Larsson påvisa fäbodarnas stora ekonomiska betydelse.

Den frågeställning Larsson konstruerar är komplex och mångfasetterad. Delfrågorna genereras och sammanbinds utgående från teorin om agrara system som formulerats av Jan-ken Myrdal. Enligt den här teoretiska ansatsen

kan enskilda innovationer inte studeras enskilt utan de bör relateras till tekniska komplex av olika slag. Vidare fäster den här ansatsen vikt vid kriser, och med dialektisk utgångspunkt betonas att utveckling sker sprängvis. Med den här utgångspunkten tydliggör Larsson hur flera viktiga faktorer förändras ungefär samtidigt.

Att räkna de kor, får och getter som betade på 1600- och 1700-talens utmarker är en svår uppgift, att analysera förändringar i omfattning och sammanfattning i djurinnehav under en äldre period är hart när omöjlig uppgift. En utgångspunkt för en omfattande delstudie om fåbodarnas djurantal utgör längderna för Älvsborgs lösen från 1570-tal, boskaps- och utsädeslängder från 1620- och 1630-talen och en jordebok för Jämtland. För 1700-talet och det tidiga 1800-talet, en period från vilken få källor som kan berätta om djurinnehav föreligger, använder Larsson bouppteckningar. Dessutom beaktas här storskiftesförteckningar och det statistiska material som började utformas under 1800-talets lopp. Den här uppräkningsvisar att ett stort arbete och kunskap om källmaterial från olika perioder ligger till grund för avhandlingen

I studien utnyttjar Larsson en bred arsenal av metodiska verktyg. I den andra omfattande delstudien analyseras organiseringen av fåbodlag och förändringen av denna. Här ges en bild av hur ett lokalsamhälle organiserar en viktig och expanderande näring. Utgående från domboksmaterial, en omfattande excerptsamling från Leksand, diskuterar Larsson hur regler för samverkan skapades i lokalsamhället och av de lokala aktörerna. Med hjälp av Elinor Ostroms teori om allmänningar fokuserar den här delstudien människornas gemensamma agerande inom lokalsamhället; här generas frågor om hur självförvaltning gått till och varför den lyckats. På ett lyckat sätt används Ostroms teori, numera omtalad tack vare det Nobelpris (dvs. Riksbankens pris i ekonomisk vetenskap) hon tilldelades i december 2009, för att tydliggöra hur organisering av arbete och utnyttjande av resurser fungerade.

I ett syntesskapande kapitel binds trådarna samman. Där de tidigare kapitlen visat att fåbodväsendet var expansivt, visar det här kapitlet hur och varför det blev betydelsefullt. Nu

sammanlänkas olika processer, här diskuteras bl.a. även den medeltida agrarkrisens betydelse för markutnyttjande och stormaktstidens effekter på lokalsamhällets arbetskraftsresurser. Det är främst 1700-talet som framställs som stabiliseringsperioden. Här betonas de fördelar som kombinationen av olika djur medförde: de mindre djuren, buskbetarna, tärde på andra delar av vegetationen än korna. Vidare för Larsson fram ett omfattande lindbruk och ett förhållandevis tidigt cirkulationsbruk som ett avgörande element i ett agrart system som var beroende av vinterfoder.

Här avhandlas en ovanligt lång tidsperiod, men särskild vikt läggs vid utvecklingen under det som brukar kallas för den agrara revolutionen. I svensk agrarhistoriografi är det kanske främst senare delen 1700-talet och den tidiga delen av 1800-talet som förknippas med det här begreppet. På ett trovärdigt sätt kan Larsson kritisera tidigare tolkningar av den här förändringsperioden: dessa har främst gjorts utgående från åkerbrukets och ett sydsvenskt perspektiv. Med sin diskussion om ett flexibelt men samtidigt organiserat utnyttjande betesmarker, om organisering av arbetet kring boskapen och med en diskussion om förändringar i och omfattningen av husdjurinnehav ger Larsson ett mycket bidrag till diskussionen om den agrara revolutionen. I denna spelade fåboden och det system i vilket det var uppbyggt en mycket central roll. Men frågan är om Larsson inte kunna föra den här diskussionen om den agrara revolution sedd från nordsvensk horisont ännu längre. På vilket sätt förändrar hans tolkning de tidsmässiga ramarna som givits det här begreppet? Likaledes har ett ökat individualiserat brukningsätt betonats i tidigare diskussioner kring begreppet, och här synliggör Larsson ett område som var kollektivt organiserat. Från det här perspektivet kan flera kommentarer göras. Jesper Larsson betonar det ekonomiska utbytet, bl.a. messmøret, messostens och skinnets betydelse. Men han för inga resonemang om marknader eller om incitament för handeln.

Upprepade gånger betonar författaren betydelsen av kvinnornas arbete för förståelsen av den ekonomiska expansionen. Och det här är en central och viktig poäng. Även tidigare

har kvinnohistoriskt inriktad forskning i Norden, kanske främst norsk sådan, poängterat att produktionen var hushållsbaserad och att hushållets struktur påverkade lantbruksekonomi. Man kan säga att Larsson i likhet med tidigare kvinnohistorisk forskning framhåller att hushållet och genusrelationer var avgörande för hur lantbruksekonomi utvecklades. Men den här betoningen baseras på en förhållandevis stabil och oproblematiserad bild av kvinnors arbete och hushållsstruktur. Förblev hushållet och genusarbetsdelningen stabila och oföränderliga under den avhandlade perioden? Och hur såg man kvinnors arbete i utmarken? Vilka kvinnor, gifta eller ogifta, utförde under olika tider det här arbetet? Hushållens uppläggning, lokalsamhällena sociala struktur och tillgång på könad arbetskraft har säkerligen varierat i övergången från stormaktstid till 1700-tal.

Det faktum att studien diskuterar med och utnyttjar forskning från flera andra discipliner, främst etnologi och arkeologi, öppnar för kritik. Också det modiga i att våga beakta en mycket lång tidsperiod bäddar för svagheter. Frågan är om studien hade kunnat klyvas itu, i en del som beaktat uppkomsten och i en som främst fokuserat expansionsfasen. Då kunde frågor som är mera tidsspecifika givits större utrymme. Men genom ett starkt teoretiskt grepp sammanbinds olika teman och de olika tidsperioderna. Och trots att presentationssättet på sina ställen är omständligt lyckas Jesper Larsson föra en övertygande argumentation.

Arbetet är både omfattande och gediget. Med valet av det långa tidsperspektivet lyckas Larsson åskådliggöra och beskriva hur en form för djurhållning näring som förblivit osynlig i svensk agrarhistorisk forskning ofta fungerat som ett dynamiskt ekonomiskt element.

Ann-Catrin Östman

1648. Den westfaliska freden. Arv, kontext och konsekvenser

Peter Haldén (red.)

NORDIC ACADEMIC PRESS, 2009, 220 s.

För första gången publiceras en fullständig översättning av freden i Osnabrück mellan Sverige och den tysk-romerske kejsaren i denna volym, som också innehåller olika studier kring uppfattningen av westfaliska freden. En kort inledning av historikern Bo Stråth anslår temat: det handlar om att revidera synen på westfaliska freden som nydanande och avgörande för skapelsen av det moderna statssystemet. Detta tema utvecklas sedan av bokens redaktör, statsvetaren Bo Haldén, i två artiklar, där den ena fokuserar på Tysk-romerska riket och den andra går i närkamp med myten om westfaliska freden. Traktatens översättare, Jan Lionell Sellberg, även han statsvetare, skriver om fredsavtalets normativa grunder och fredsretorik. Slutligen undersöker historikern Mats Hallenberg vad de svenska undersåtarna fick veta av sin överhet om kriget och freden. Själva översättningen av den omfattande traktaten, fyller med nyttiga kommentarer, 60 sidor. Jag är inte kompetent att språkligt bedöma översättningen utan koncentrerar mig här på bokens övriga innehåll.

Fredsavtalet i Osnabrück var i själva verket minst lika mycket en intern tysk-romersk fred, en uppgörelse mellan kejsaren och furstarna och mellan de olika religiösa grupperingarna. Den innebar på flera sätt en nyordning av de interna förhållandena i detta märkliga rike. Peter Haldén driver i sin första artikel tesen att fördraget inte kan ses som rikets upplösning i suveräna stater. Han ger en nyttig genomgång av rikets institutioner, och analyserar begreppet *Landeshoheit*, som han menar skiljer sig från modern suveränitet. I linje med senare tysk forskning framhåller han att Tysk-romerska riket fortfor att vara en viktig politisk ram för de ingående enheterna, och ser detta i tidens aristoteliska termer som en *status mixtus*, med drag av såväl monarki, aristokrati och demokrati.

I sin andra artikel angriper Haldén föreställningen att det 1648 etablerades ett ”westfaliskt system” av moderna, suveräna stater i Europa. Han drar fram flera exempel från de senaste årens forskning där westfaliska fredens betydelse har nedvärderats. Här finns både en linje som betonar att det moderna statssystemet var under framväxt långt före 1648, och en som tvärtom menar att det europeiska statssystemet kännetecknades av ålderdomliga drag långt efter 1648. Det förefaller som om Haldén mest lutar åt den senare tolkningen, framför allt stödd på Benno Teschke.

Som historiker förvänas jag lite av denna beskrivning; jag har tvärtom upplevt det som om begreppet ”det westfaliska systemet” på allvar slagit igenom först det senaste decenniet. Samtidigt har historiker kanske aldrig så kategoriskt som statsvetare och *international relations*-forskare satt westfaliska freden på piedestal. Snarare har en kontinuitetssyn dominerat: det tidigmoderna statssystemet började växa fram under senmedeltiden och westfaliska freden är snarare en viktig symbol för det än dess ursprung. Många historiker har också haft blick för att det tidigmoderna statssystemet ännu inte var ett system av moderna nationalstater – ett sådant kom till först efter franska revolutionen och Napoleonkrigen. Jag är heller inte överens med Haldén om att de tyska territorierna överlämnades till drottning Kristina, dvs. att det snarast var en dynastisk uppgörelse. De överlämnades enligt traktaten till drottningen *et regnum Sueciae*, och riket Sverige. Det sista är mycket väsentligt: Det var faktiskt Sverige – som stat – som inträdde som tysk *Landesherr*. Haldén har rätt i att man inte ska övervärdera det moderna draget i tidens stater, men vissa av dem var mer avancerade än andra.

Jan Lionell Sellberg lyfter i sin artikel fram fredstanken och hur den gestaltas begreppsligt i fördragstexten. Det är en närgående analys av begrepp som *amicitia*, *consensus*, *christiana* och *concordia*. Någon gång blir denna analys kanske översofistikerad, som när fördragsförfattarna tillskrivs avancerade språkfilosofiska tankegångar, men som helhet är det en intressväckande inblick i tidens tankevärld.

Mats Hallenbergs undersökning av krig och fred i svenska böndagsplakat och liknande ma-

terial skiljer sig något från de övriga. Westfaliska freden uppträder i själva verket sällan i hans källor, där en religiös syndastraffs- och botgöringsretorik, där överheten måste beskydda undersåtarna i en värld av fiender, är förhärskande under 1600- och 1700-talen. Hallenberg ansluter sig till den forskningslinje som ser överhetens kommunikation som propaganda avsedd att hålla undersåtarna lugna. Studien är väl genomförd men väcker frågor om legitimitet verkligen endast kan uppfattas manipulativt. Valde de statsbärande bara sin retorik fritt utifrån hur de bäst trodde sig kunna bevara sin makt? Spelade inte Sellbergs begreppsvärld med konsensus, fred och vänskap någon roll? Trodde inte statsledningen på någonting? Men det är intressant att se Hallenbergs maktperspektiv och Sellbergs begreppshistoria sida vid sida. Det är ett av många positiva drag hos denna tankeväckande antologi och källutgåva, som kanske kan markera en de svenska statsvetarnas välkomna återkomst till historien.

Harald Gustafsson

The Linnaeus Apostles – Global Science & Adventure. Europe, Middle East, North East & West Africa. Volume Four. Göran Rothman, Fredrik Hasselquist, Peter Forsskål, Andreas Berlin, Adam Afzelius

Lars Hansen (*huvudred.*)

THE IK FOUNDATION & COMPANY, 2009,
660 s.

Inte mindre än fem linneanska resenärers forskningsfärder, genom Europa, Mellanöstern, Nordöstafriska och Västafriska, återges i fjärde volymen av IK Foundations serie *The Linnaeus Apostles – Global Science & Adventure*. En av dem, Göran Rothman, son till Linnés lärare på katedralskolan i Växjö, reste till Tripoli. Hans resedagbok, Resa till Tripoli år 1773–1776, som finns bevarat i manuskript på Vetenskapsakademien i Stockholm ges här ut

i engelsk översättning, tillsammans med hans brev till Vetenskapsakademiens ständige sekreterare Pehr Wilhelm Wargentin. Resejournalen finns inte på svenska, men väl som vi nu kan se för första gången på engelska. Den består av inte oävna antropologiska studier från Libyen och Tunisien, om bl.a. hans resa längs kusten, möten med människor, beduiner, och hur han en kväll bjöds på kvällsmat av en shejk och åt bröd som påminde honom om smäländska stenkakor.

Fredrik Hasselquist, tillhör en av de apostlar som aldrig fann vägen tillbaka. Han reste till det jordiska Jerusalem och kom aldrig tillbaka. Livet slutade i Smyrna 1752. Hasselquists *Iter Palaestinum* gavs ut postumt av Linné 1757, och kom sedan i en engelsk utgåva redan 1766, *Voyages and Travels in the Levant*. I denna beskriver han sin resa genom främre Asien, besöker bl.a. Jerusalem, Jeriko, Betlehem och Cypern, gör anteckningar om djurrikets sex klasser, samlar växter och stenar, beskriver Palestinas naturalhistoria, medicin och handel. Han möter en karavan från Kairo på väg mot Mecka. Med honom beges man in i Egyptens pyramider, hur de tände sina facklor, laddade pistolerna och trädde in genom valv, gångar och kammare. Utgåvan innehåller också Hasselquists brev.

Finländaren Peter Forsskål reste till Det lyckliga Arabien medföljande en dansk expedition åren 1761–1763. Hans reseskildring, *Resa till Lycklige Arabien*, finns tidigare utgiven på svenska i en utgåva från 1950. Resan går till Egypten, Saudiarabien och Yemen, genom Jiddah, Lohaja, Mor... sista resan till berget Souarak. Han kom till en övergiven by, hörde ljudet av en hund, såg rök stiga från ett hus, knackade på, och kom i samtal med en ensam gammal gubbe som gav dem vatten och mat. Dagboken slutar den 21 juni 1763. Den 11 juli avled Forsskål av malaria i den yemenitiska bergsbyn Yarim. Innan dess hade den danske filologen Frederik Christian von Haven också avlidit. Endast en av expeditionens medlemmar lyckade ta sig hem, den tyske naturforskaren Carsten Niebuhr. Denna engelska utgåva av Forsskåls resejournal har illustrerats med bilder ur just Niebuhrs *Beschreibung von Arabien* (1772) – som för övrigt nyligen har givits ut i dansk översättning.

Andreas Berlin från Ångermanland reste 1773 med den engelske vetenskapsmannen Henry Smeathman till Bananöarna utanför Sierra Leones kust. Endast en kortare tid vistades han där och inte heller tycks han ha lämnat efter sig någon resedagbok. De knapphändiga uppgifter som finns om Berlins resa utgår istället från de fem brev som han skrev hem till Linné från London och Guinea mellan åren 1771 och 1773. Det var inte mycket han hann uträtta som naturforskare innan han insjuknade och slutade sina dagar på Isle de Los i Guinea. Det sista brevet är daterat Bance Island vid Guineas kust den 15 april 1773.

Botanisten och swedenborgaren Adam Afzelius kom till London 1789. Och även han färdades söderut mot Västafrika. Sin första vetenskapliga resa genomförde han 1792 med ett av Sierra Leone-kompaniets skepp. Men tyvärr miste han alla sina insamlade naturalier och anteckningar. Ett helt års samlande vetenskapliga material förlorades vid en strid. Han blev också sjuk på kuppen, men lyckade ta sig tillbaka till England. Men redan 1794 återvände han till samma område och lyckades återigen samla in ett stort material rörande den västafrikanska florin och faunan, samt en mängd anteckningar om invånarnas seder och bruk, bl.a. antropologiska uppteckningar från Bananöarna 1795. Och denna gång lyckades han föra det i säkerhet. Efter att ha besökt bl.a. Bananöarna och Freetown i Sierra Leone återkom han till England 1796 med sina värdefulla samlingar. Det är denna andra resa som utgåvan täcker, kompletterad med en tidigare opublicerad journal från återresan till England och vidare från London, genom Norge och hem till Sverige 1799. Närmare bestämt består Afzelius-utgåvan av tre källor vilka finns i handskrift på Carolina i Uppsala: hans resedagbok från Sierra Leone 1795–1796, hans resa från Sierra Leone till London 1796 samt resan från London till Kristiania med det norska skeppet Fortuna 1799.

Att transkribera, kommentera, översätta, edera är en undervärderad vetenskap. Det är ett svårbedömt, tidskrävande dechiffrerande av tecken och tankar. Man möter svårigheter som t.ex. att hitta rätt förlaga och datera den, utarbeta ederingsprinciper, väga orden i översättningen för att fånga karaktären och tiden, att

hitta bilder och handskrifter, sätta texterna i ett sammanhang. Men det är där forskningen föds i mötet med det historiska dokumentet, kvarlevan, spåret, ledtråden. Utan spår av det förflutna, ingen historia. Det behövs mer sådant för framtidens forskning, annars kan man befara att historieskrivningen går i stå, förtorkas i navelskåderi och rundgång på ytan. Källutgåvor, som t.ex. dessa i serien *The Linnaeus Apostles*, är mer givande och värdefulla än mängden avhandling som endast skummar på ytan bland sekundärlitteraturen. Vi måste ned i historiens bräddjup.

David Dunér

Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft

Cecilia Riving

GIDLUNDS 2008, 318 s.

Hur skall psykiatrins patienter vårdas och var? På vilken vetenskaplig grund vilar psykiatrin? Hur skall psykiatrin organiseras, vilka är dess målsättningar? Frågor som dessa är lika gamla som psykiatrin själv, dvs. ganska nya. Inom psykiatrin finns de ständigt med; de diskuteras, lösningar presenteras, men frågorna visar sig ständigt vara envist svårbesvarade. På vilka sätt dessa frågor har behandlats finns det en hel del historisk forskning om. Intresset för psykiatrihistoria är stort i Sverige

Lundahistorikern Cecilia Riving bidrar i sin avhandling *Icke som en annan människa* med ett nytt perspektiv till det växande psykiatrihistoriska fältet. I fokus för henne står mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället. Greppet är spännande och originellt, och det skall sägas med en gång: Rivings avhandling är en mycket väl genomförd studie av ett område som hittills varit eftersatt i svensk psykiatrihistorisk forskning. De senaste decenniernas forskning har också tidsmässigt i stor utsträckning rört sig från det sena 1800-talet och framåt. Riving förflyttar oss längre tillbaka i tiden.

Empiriskt lutar sig studien mot flera olika typer av källor. Här ryms såväl dåtida psykiatrisk litteratur som journalhandlingar, läkarintyg och de för studien så helt centrala prästbetygen. I kompletterande syfte har också skönlitteratur, tidnings- och tidskriftsartiklar använts.

Riving ägnar stort och välbehövligt utrymme åt en diskussion av sina källor. Var finns de, hur kan de förstås och vilka källkritiska aspekter måste övervägas? Frågorna är viktiga, och det är mycket sympatiskt att hon i sammanhanget även förhåller sig till etiska frågor. Är det med självklarhet rätt att namnge de sedan länge avlidna patienterna vid namn? Formellt gäller inte längre sekretess på journalmaterialet. Riving beskriver detta som ett etiskt dilemma. Å ena sidan kan anonymiseringen bidra till upprätthållandet av den skamstämpel som ofta vidhäftar psykisk sjukdom, men å den andra kanske de sedan länge döda inte hade velat framträda. Patientens egen önskan måste gälla, och då det är omöjligt att uttala sig om hur denna önskan skulle kunna se ut väljer Riving att ta det säkra för det osäkra och anonymisera.

Teoretiskt är avhandlingen perspektivrik. Riving tar avstamp i den kritiska historieskrivning, som vi vant oss vid att förknippa med bl.a. Michel Foucault, men lutar sig betydligt tyngre mot den anglosaxiska s.k. postrevisionistiska riktning, som senare har satt sökarmen på relationen mellan lokalsamhället och psykiatrin.

Avhandlingens övergripande syfte är att ”studera och problematisera föreställningar om psykisk sjukdom i en historisk kontext.” Tidsmässigt rör sig Riving mellan ca 1850 och sent 1880-tal, en tid då den svenska psykiatrins vetenskapliga och kliniska fundament grundlades. Den hypotes som tidigt presenteras i avhandlingen är att ”tolkningar av psykisk sjukdom formades i ett samspel mellan lekmän och läkare och att detta samspel var av avgörande betydelse för förståelsen av psykisk avvikelse och i förlängningen också för psykiatrins vetenskapliga utveckling.” Hypotesen är intressant. Visserligen torde ingen mena att psykiatrin utvecklats i socialt och samhälleligt vakuum, men frågan om hur relationen mellan lokalsamhället och psykiatrin sett ut samt

hur den psykiatriska utvecklingen faktiskt tillgick är, som Riving skriver, inte självklar, liksom inte heller vilka konsekvenser utvecklingen fick. Riving är också övertygande när hon driver sin hypotes. Så visar hon bl.a. att den för psykiatrin så viktiga diagnostiseringen i stor utsträckning tycks ha baserats på de uppgifter som framkom i prästbetygen, som utgör en del av Rivings rika källmaterial. Dock, ingen regel utan undantag: praktiken att i stor utsträckning låta prästbetygen ligga som grund för diagnosen förefaller ha förekommit i något mindre utsträckning vid Vadstena hospital, ett faktum som Riving noterar men kanske kunde ha grävt djupare i.

Avhandlingen är upplagd i tre delar. I den första delen är det psykiatrin utveckling till en egen vetenskap som fokuseras. Detta var knappast någon enkel eller rätlinjig process, även om under 1800-talet ett biologiskt synsätt vann allt starkare fäste som vetenskapligt ideal. Ideal behöver emellertid inte stämma överens med praktik, och Riving visar just på detta glapp. Idealen kunde vara nog så vackra, men i vardagen och i möten med patienten fanns en verklighet som sällan lät sig förena med intentionerna.

I den andra delen står lokalsamhället i fokus. Detta har Riving i avhandlingens välmatade inledning ringat in som bestående av personer utanför den psykiatriska verksamhetsfären. Prästerna spelar genom sin administrativa makt och i egenskap av församlingarnas själsörjare en stor roll. Det var de som utfärdade de handlingar som låg till grund för inskrivning och som skulle åtfölja patienten till hospitalet, prästbetygen. Genom talrika empiriska exempel från Vadstena, Lunds och Malmö hospital visar Riving hur avvikelsen i lokalsamhället urskildes från det för givet tagna normala beteendet. Den avvikande var just avvikande, skild från andra människor – eller för att knyta an till avhandlingstiteln – icke som en annan människa. Inte sällan var det våld och hot om våld som föranledde anhöriga från att kontakta högre instans. I vilken utsträckning otillbörlig inskrivning på hospital – i syfte att bli av med en besvärlig person – kan ha förekommit är, menar Riving helt riktigt, mycket svårt att bedöma.

I avhandlingens tredje del står själva mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället i centrum för analys. Övertygande argumenterar Riving för en sorts dubbelhet som träder fram i materialet. Å ena sidan läkarens misstänksamhet mot lokalsamhällets psykiatriskt oskolade representanter, å den sidan psykiatrin beroende av detsamma. Misstänksamheten kunde också vara ömsesidig. Synen på läkaren var vid tiden inte odelat förtroendefull. Visserligen kunde menings skilljaktigheter i tolkning förekomma mellan lekmän och psykiatriker, men i grund och botten fanns, som Riving skriver, ”en beroenderelation som förenade lekmannen och läkaren.” Beroendet menar Riving hade bl.a. sin grund i psykiatrin behov av kliniskt underlag och lokalsamhällets behov av hjälp med en avvikande person. Detta ömsesidiga beroende skar över klass- och könsgränser. Avhandlingen saknar ett uttalat genusperspektiv, men det finns hela tiden en väl avvägd medvetenhet om vikten av kön och klass. Framförallt klassperspektivet uppmärksammas, inte minst i fallet med den på hospitalet intagna grevinnan Charlotta R. Den korrespondens som fördes mellan hennes anhöriga och behandlande läkare hade av allt att döma sett annorlunda ut om patienten ifråga tillhört en annan samhällsklass. Likväl, mellan de anhöriga och psykiatrin upprättades en betydelsefull relation; korrespondensen låg, lite förenklat, till grund både för in- och utskrivningen av grevinnan.

Cecilia Rivings avhandling är på alla sätt rik och nyanserad. Källgenomgången är imponerande liksom viljan att ständigt vara uppmärksam också på resultat som hade kunnat tala emot hypotesen. Med *Icke som en annan människa* tar Riving oss med på en fascinerande resa i psykiatrin spår. Låt oss hoppas att hennes avhandling inspirerar andra att staka ut ännu flera.

Anna Ohlsson

I otakt med tiden. Om rösträttsmotstånd och nazism bland svenska kvinnor

Sif Bokholm

ATLANTIS, 2008, 409 s.

Sif Bokholm har skrivit en spännande och engagerande bok om kvinnorna som gick mot strömmen och som ifrågasatte den moderna tidens idéer om demokrati och jämställdhet. Det är en kollektivbiografi indelad i tre delar som tar upp olika områden där dessa "förlorares" historia skrivs. Den första delen tar upp de aktiva kvinnliga rösträttsmotståndarna, den andra delen rör de kvinnliga försvarsvännerna under mellankrigstiden och den tredje delen kvinnliga nazistsympatisörer. Som en förenande länk mellan dessa områden framstår Annie Åkerhielm, såväl aktiv kvinnorösträttsmotståndare, försvarsvän som varm anhängare av Hitler. Men eftersom det är en kollektivbiografi är det betydligt fler kvinnor som behandlas och som kommer till tals. Några har blivit uppmärksammade av tidigare forskning, medan andra i nutiden är ganska okända. Bokholms ambition är att sätta fokus på dessa kvinnor, undersöka vem de var, vilka arenor de verkade inom, hur de argumenterade och om det finns några ideologiska förbindelselänkar mellan dem.

Det är en fångslande och detaljrik läsning som tydligt visar hur många olika mål som fanns inom kvinnokollektivet och hur svårt det kunde vara att enas kring vissa frågor. Inte minst är det viktigt att lyfta fram dessa kvinnor som tidigare ofta kommit i skymundan i forskning kring kvinnorörelsen och de kvinnor som engagerade sig i den. Även konservativa kvinnor var engagerade i samtiden, men inte i samma föreningar och i samma frågor som de mer utforskade liberala och socialdemokratiska kvinnorna. I synnerhet avsnittet om rösträttsmotståndarna och de kvinnliga nazisterna tillför mycket ny systematiserad kunskap.

Bokholm skriver intresseväckande. I första avsnittet om rösträttsmotståndarna uppskattar jag också greppet med en kort inledande bak-

grund, den gör det lätt att följa med i de ganska detaljerade resonemangen. Det syns också på den gedigna notapparaten att mycket litteratur har använts, men ibland saknar jag en lite mer öppen polemik i texten. Då hade Bokholms resultat blivit mer synliga i förhållande till tidigare forskning och hennes egen forskningsinsats tydliggjorts bättre.

I synnerhet i avsnittet om de nazistiska kvinnorna hade jag också gärna sett att Bokholm ännu tydligare lyft fram kvinnornas relation till såväl de nazistiska männen som det omgivande samhället. Förvisso kopplar Bokholm kvinnornas agerande till de rådande tankeströmningar som fanns, men på sina ställen hade hon kunnat fördjupa dessa resonemang och på så sätt fått fram en mer helgjuten bild av tiden. Å andra sidan är detta en kollektivbiografi där kvinnorna ska vara i fokus och Bokholm släpper dem inte ur sikte utan håller strikt den röda tråden med kvinnorna som det centrala navet. Detta ger en koncis och välstrukturerad framställning. Hon sätter också in kvinnornas ställningstagande i en moralisk diskussion utan att glömma den samtida kontexten och placerar sig därmed i en alltmer livaktig färd inom historievetenskapen som betonar betydelsen av moraliska frågor.

Vad var det då som förenade dessa kvinnor? Först och främst, menar Bokholm, är det kvinnornas tydliga avståndstagande från feminism och jämställdhetsarbete. Familjen skulle vara i centrum och individens rättigheter kom därmed i bakgrunden. I alla tre grupperna var också moderskapet centralt och moderns särskilda ansvar för sedligheten. Nationalismen var också en bärande del i samtliga gruppers ideologiska utgångspunkter. Denna nationalism kombinerades också med en rädsla för socialism. Det fanns en längtan efter ett traditionellt samhälle, men de nazisymptiserade kvinnorna gick ett steg längre och anslöt sig till en extrem konservatism med Rudolf Kjellén som förebild. Trots demokratins genombrott förhöll sig dessa kvinnor djupt kritiska till den. Intressant vore här om Bokholm hade mer ingående diskuterat nationalsocialismens moderna drag och hur kvinnorna förhöll sig till dessa. Kan dessa kvinnor klassificeras som antimoderna, där det främst är synen på rasism

och antisemitism som skiljer de från konservativa grupper? Eller blir de även förförda av nationalsocialismens modernitet och omförhandlar den för att passa sina ideal?

Charlotte Tornbjær

Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen

Annika Berg

UPPSALA STUDIES IN HISTORY OF IDEAS,
ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS,
2009, 541 S.

Under hela 1900-talet, i takt med medicinska och sociala framsteg liksom en förbättrad folkhälsa, har kraven på hälsa höjts och innebörden i begreppet förändrats. Den officiella definitionen av hälsa är som bekant inte bara frånvaron av sjukdom utan ett tillstånd av socialt, psykiskt och fysiskt välbefinnande. I ett globalt perspektiv innebär således folkhälsa att alla människor har rätt att inte bara vara friska, utan också att vara fria från fattigdom, må bra och leva ett gott liv.

Redan i det framväxande välfärdssamhället som till en början präglades av fattigdom, ohälsa och hög barnadödlighet, framhölls folkhälsan som en grundpelare. En frisk och välmående befolkning sågs som önskvärd och nödvändig för en framgångsrik och modern nation. Annika Bergs belyser denna period i svensk historia i sin avhandling *Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen*. Genom paret Signe och Axel Höjer skildrar Berg hur Sverige förvandlades från en utvecklade nation med bristande folkhälsa till ett utvecklat välfärdssamhälle. Under flera decennier kom paret Höjer att spela centrala roller i arbetet för en friskare befolkning och för att synliggöra folkhälsan som en politisk fråga lokalt och nationellt men även internationellt.

Syftet med avhandlingen är tudelat: dels att undersöka framväxten av paret Höjers gemensamma föreställning om hälsa och folkhälsa, dels utreda deras betydelse som experter på

området samt i vilka sammanhang, och hur de gick tillväga för att omsätta ideologin i praktiken. Några av de frågor som Berg ställer handlar om vilka problem paret definierade, vilka metoder och teknologier de använde för att närma sig folkhälsomålen och hur de samordnade sitt gemensamma arbete. Tiden som undersöks sträcker sig från 1919 då paret träffades fram till slutet av det gemensamma livsprojektet, kring 1970-talet. Under denna tid verkade paret tillsammans på flera olika arenor på olika håll i landet och i världen.

Den första delen av tre utspelar sig på det lokala planet när paret bodde och arbetade i Solna. Här fokuserade de på förebyggande folkhälsovård, i synnerhet barnhälsovård. Deras idéer, som utvecklats med inspiration från Frankrike och England, resulterade i bland annat barnavårdscentralernas utformning. I del två belyses arbetet på den nationella folkhälsoarenan under 1930 till 1950-talet. Paret hade då etablerat sig som experter på området och de hade erövat centrala samhällspositioner, Axel som generaldirektör för Medicinalstyrelsen och Signe som expert inom utredningsväsendet och inom flera kvinnodominerade sociala rörelser. Den tredje och sista delen handlar om parets arbete för världshälsa på den internationella arenan i Indien och Ghana under 1950- till 1960-talen. Signe etablerade sig som författare och Axel arbetade bland annat för WHO. Båda blev vad man skulle kunna kalla utvecklingsexperter och pionjärer inom det gryende biståndsarbetet.

Annika Bergs avhandling är ambitiös, omfattande och har flera intressanta perspektiv som ger olika ingångar i materialet. En central aspekt är betydelsen av expertis i välfärdssamhället och hur den sociala ingenjörskonsten grep in i människors liv. Här undersöks både hur rätten att formulera och definiera problem tillskrevs expertisen men också hur expertrollen var bekönad. Experten var framförallt en man. Som kvinna kunde man, som Signe, ta plats som kvinnoexpert inom s.k. kvinnofrågor.

Ett genomgående perspektiv är det biografiska. Signe och Axel Höjer följs såväl i det dagliga livet som i det professionella med hjälp av biografiskt källmaterial som brev och memoarer, och samtida källor som publikationer,

utredningar och andra officiella handlingar. I avhandlingens delar ryms längre stycken eller ”mellanspel” av rent biografisk karaktär. Här blir det än mer tydligt hur bekönat makarnas arbete var. Axel stod i centrum och gjorde karriär både som läkare och byråkrat medan Signe verkade på andra arenor, i kvinnoklubbar och politiska föreningar. I mångt och mycket framstår hon även efter denna berättelse som ett bihang till Axel, som en god hustru, som stöttade i bakgrunden och som såg till att familjelivet flöt på. Signe följde Axel var än i världen han fick ett nytt toppjobb. Även om hon också arbetade på den plats de råkade befinna sig, var hennes position ”oklar”. När Signe väl kunde betraktas som en del av etablissemangen var det främst som kvinnoexpert, som kvinna och expert inom kvinnodominerade områden. Först när barnen flugit ut kunde Signe hitta egen tid och etablerades sig som erkänd författare och expert på bistånd och u-landsproblematik under 1950- och 1960-talen.

Bergs problematisering av folkhälsoarbetets expertis är intressant och visar att det många gånger var komplicerat att finna lösningar och implementera dessa utan att göra övertramp eller inkräkta på individers – eller nationers – gränser. Berg har velat visa att begreppen hälsa och folkhälsa måste problematiseras och framhåller att begreppen bär med sig både politiska och moraliska implikationer. Att ha rätten att definiera innebär ju också både makt och ansvar.

Den biografiska berättelsen om Signe och Axel, om deras minst sagt spännande liv runt om i världen, är även den väldigt intressant, och sammantaget är detta en gedigen avhandling som bygger på ett omfattande källmaterial. Men, som läsare blir man nästan överväldigad av all den kunskap som författaren vill dela med sig av. Det är synd att Berg inte har renodlat och kortat ned sin berättelse. Inte för att det finns onödiga upprepningar, utan för att de många spår i tid och rum som trängs om utrymme och uppmärksamhet med flera viktiga frågor förvirrar, snarare än kompletterar varandra. Det är inte okomplicerat att blanda inomvetenskapliga diskussioner om folkhälsa med biografiska, kronologiska berättelser. Efter ett tag funderar jag över i vilket spår avhandling-

en började och när sidospåren fick lika mycket plats som det ursprungliga. Trots denna invändning tycker jag att detta är en viktig och läsvärd avhandling med många förtjänster. Inte minst är det på tiden att paret Höjer och deras gemensamma livsgärning för folkhälsans främjande äntligen får den uppmärksamhet och det erkännande det faktiskt förtjänar.

Anna-Karin Frih

På rätt sida om järnridån? Ungerska lantarbetare i Sverige 1947–1949

Attila Lajos

VÄXJÖ UNIVERSITY PRESS, 2008, 216 s.

Under 1947 ingick svenska myndigheter bilaterala avtal om ”arbetskraftsimport”, dels med italienska och ungerska myndigheter, dels med ockupationsmakterna i Österrike angående sudet tysk arbetskraft. Rekryteringen av sudet tyskar och italienare har tidigare studerats av Rudolf Tempsch och Arne Järtelius, medan rekryteringen av ungrare har förbisetts i invandringsforskningen fram till Attila Lajos bok *På rätt sida om järnridån?*

Inklusive familjemedlemmar rekryterades drygt 1 000 ungrare till Sverige under 1947 års andra hälft för olika typer av lant- och skogsarbete, dvs. till branscher där det befintliga arbetskraftsutbudet inte närmelsevis motsvarade efterfrågan. I Lajos studie beskrivs och analyseras hur uttagningen i Ungern i praktiken gick till, under vilka premisser ungrarna arbetsplacerades i Sverige och under vilka villkor de sattes att arbeta och leva under. Studien bygger huvudsakligen på myndighetsmaterial (Statens arbetsmarknadskommission och Beredningen för utländsk arbetskraft som tillsattes 1946) och fackligt material i form organet *Lantarbetaren*. Författarens språkkunskaper har vidare möjliggjort excerpering av material från ungerska arkiv, vilket ger undersökningen en heltäckande prägel. Därutöver använder sig Lajos av muntliga källor i form av intervjuer med ungrare, vilket i det här fallet har sin

främsta förtjänst i att de gör framställningen mer levande.

Efter två års vistelse i Sverige hamnade den ungerska invandrargruppen mitt i en ideologisk dragkamp under det uppblossade kalla kriget. 1949 tog kommunistpartiet makten i Ungern, sade upp arbetskraftsavtalet med Sverige och beordrade ungrarna i Sverige att bege sig hem igen. För detta ändamål sjösatte kommunistregimen en propagandakampanj, varpå de svenska myndigheterna svarade med en motkampanj för att förmå dem att stanna kvar och arbeta i Sverige. Resultatet blev att 458 personer valde att återvända i oktober 1949, medan den andra halvan stannade kvar "på rätt sida om järnridån (?)". På så sätt kopplar Lajos samman svensk invandringsforskning med internationell storpolitik på ett fruktbart och nydanande sätt. Detta förnyar inte bara migrationsfältet utan för också ned kalla krigets verkningar till en vardaglig och människonära nivå och ger boken en eftersträvansvärd post-revisionistisk prägel.

Utifrån arbetsgivarnas perspektiv menar Lajos att rekryteringen ämnade skapa en bättre balans mellan den stora efterfrågan på lantarbetskraft och det befintliga utbudet. "Syftet var således ytterst att hålla löneanspråken på arbetsmarknaden för lantarbetare nere", hävdar författaren (s. 104). Vidare understryker han gång på gång att de ungerska arbetarna var lättare att kontrollera (och därmed att exploatera) än sina svenska arbetskamrater. Ungrarnas arbetstillstånd var nämligen strikt begränsade: de tilläts bara ta skogs- eller lantarbeten. Med referens till Robert Miles analyseras ungrarnas arbetsvillkor i termer av ofri arbetskraft; ungrarna betraktades initialt som gästarbetare vilka på intet sätt skulle få konkurrera med den inhemska arbetskraften om arbetstillfällen inom mer lukrativa branscher. Författaren gör dock en viktig poäng av att ungrarna i realiteten inte var så lättkontrollerade som lantarbetsgivarna hade hoppats. Relativt sett var ungrarna inblandade i tvister med arbetsgivarna betydligt oftare än de svenska arbetarna.

Lajos visar också det stora inflytande Lantarbetsförbundet hade i rekryteringsprocessen. Arbetsgivare som hade "skamfilat rykte" eller erbjöd alltför undermåliga bostäder nekades

arbetskraftstillskott från Ungern. Inte heller kunde arbetsgivare som vägrade skriva under kollektivavtal förvänta sig några arbetare från den invandrade kvoten. Dessutom rädde fackligt organiseringsång. Invandringen kunde således användas som ett fackligt maktmedel i kampen med arbetsgivarna om arbetets villkor.

Däremot säger Lajos inte så mycket om relationen mellan svenska och ungerska arbetare. Han påpekar av att ungrarna utnyttjade alla befintliga möjligheter till extrainkomster, såsom övertids- och helgarbeten, och att de transfererade stora summor till Ungern. Men hur reagerade svenska arbetare på detta? Sågs det som brott mot normerna i arbetarkulturen? En facklig uppfattning var ju att arbetet skulle bedrivas i ett tempo som var möjligt att hålla i ett helt yrkesliv. Enligt arbetarkulturens normer skulle arbetet bedrivas i ett "lagom" tempo: inte för sakta men absolut inte heller alltför snabbt eller för mycket. Han skriver att utplaceringen "av ungerska lantarbetare bemöttes huvudsakligen positivt av de svenska lantarbetarna", men att det förekom "mindre friktion i enstaka fall" (s. 113). Vad denna "friktion" egentligen handlade om lämnas dock oberört, men min gissning är att den kretsade kring normerna som omgärdade arbetet.

Anknytning till tidigare forskning hör anars till bokens allvarligaste svagheter. Att t.ex. både Tempsch och Järtelius arbetat med samma källmaterial (Beredningen för utländsk arbetskraft) framhålls inte explicit. Lajos diskuterar och relaterar nämligen över huvud taget inte studien till tidigare forskning om arbetskraftsrekrytering till Sverige under den tidiga efterkrigsperioden. Istället skriver författaren ett tidigare forskningskapitel som bara behandlar ungersk invandring till Sverige i ett längre tidsperspektiv. Frågan är vilken relevans invandringen från Transsylvanien på 1980-talet – som Lajos tar upp – har för undersökningen? Med en bättre placering i ett aktuellt forskningsläge hade en annars nyskapande studie kunnat bidra med mycket mer till det allt omfångsrikare svenska migrationshistoriska forskningsfältet.

Johan Swanberg

Släpp ingen levande förbi. Berättelser från murens Berlin

Peter Handberg

NATUR & KULTUR, 2009, 458 s.

På kort tid har Peter Handberg trätt fram som en av de stora samtidshistoriska skildrarna på svenska. Längre ägnade han sig först och främst åt översättning – av Georg Christoph Lichtenberg och Friedrich Nietzsche, av Robert Walser och Henry David Thoreau. Men 2007 gav han ut *Udergångens skuggor*, ett skrämmande historiskt reportage om de baltiska missiler som ännu för tjugo år sedan hotade att utplåna svenska städer. Den följdes året därpå av en fristående fortsättning, *Kärleksgraven*, om lycksökare och vinddrivna sällar i det post-sovjetiska Baltikum. Hans nya bok, lika rik och fångslande som de bägge tidigare, handlar om kalla kriget och vad detta gjorde med människorna.

Släpp ingen levande förbi är en djupt gripande berättelse om ett instängt folk. I centrum står den gräns som under decennier förhindrade östtyska medborgare att lämna sitt land. När Berlinmuren byggdes 1961 blev denna sinnebild för *die Grenze*, men Handberg påminner om att gränsen mellan Öst- och Västtyskland var över 110 mil lång. Den som försökte att fly hade att forcera inte bara dubbla rader hårdmetallstängsel och en dödsremsa som på många håll var minerad, utan även hundpatruller och en gränstruppsarmé som, när den var som störst, omfattade 50 000 man. Handbergs bok handlar inte minst om dessa tusentals flyende människor – exakta siffror kan aldrig fastställas – för vilka det stelfrusna krigets gräns var permanent närvarande lika mycket i medvetandet som i terrängen. Den östtyska staten hade rest en skyddsvall mot den fascistiska Förbundsrepubliken och med ideologins obönhörliga logik var alla som kränkte denna gräns per definition fiender. ”Republikflyktingar” fann ingen nåd och vanliga människors *Fernweh* blev ett hot mot samhällssystemets överlevnad.

Boken hämtar sin dramaturgiska nerv ur de ständiga växlingarna mellan den stora histo-

rien och den lilla, mellan det djupt personliga och det allmängiltiga. Egna hägkomster från Västberlin, de återkommande besöken hos fadern på 1960-talet liksom bohemlivet i staden tjugo år senare, varvas med plågsamma berättelser om östtyska gränsoffer. Att Handbergs utsiktspunkt är den västra halvan av den delade metropolen frambesvärjer en närhet till de flyende människorna på andra sidan muren, men lika mycket ger det en distanserande kontrast; livet i Västberlin levdes trots allt i ett egendomligt undantagstillstånd fjärran de hårda östtyska realiteterna, en sorglös stiltje i stormens öga. Ibland sammansmälter det biografiska stoffet och det stora skeendet: ”Den 14 mars 1966, veckan efter att jag, den trojanska hästen, via den svartvita tv-rutan jublande hejlat fram Östtyskland till en 4-1-seger över Tre kronor i ishockey-VM, och hamnat i gräl om detta och mycket annat med min pappa, försökte två östtyska pojkar ta sig över till Västberlin, vilket så här i efterhand får min och pappas konflikt att framstå som en bagatell, trots att den färgat mig för livet.” Man anar att Handbergs fascination inför gränsen ytterst bottnar i ett eget frihetsbegär, i en längtan efter att spränga den mur som fadern hade rest om deras liv.

Många av gränsoffren var förskräckande unga. I efterhand har man kunnat konstatera att omkring 50 barn dog vid gränsen, väl vetandes att mörkertalet är stort. I flera fall rörde det sig om tonåringar som protesterade mot ledan och konformismen i DDR, i andra helt enkelt om en lek som gick över styr. Myndigheterna förfalskade de officiella dokumenten och angav att de hade drunknat eller kommit åt en högspänningsledning. I själva verket hade de fallit offer för splitterbomber eller vaktpatrullernas kulor. De efterlevande tvangs stillatigande acceptera lögnerna för att inte själva hamna på tukthus.

Handberg har lagt ned ett verkligt arbete på att intervjua överlevande, gräva i gamla Stasi-akter och bearbeta de stora dokumentsamlingar som utkommit efter återföreningen. Drivkraften är en illa dold vrede över oförrätterna och över att så många av gärningsmännen har gått fria eller dömts till obetydliga straff. Dessa diktaturens hantlangare kommer vi aldrig nära. Handberg har velat ge de ansiktslösa off-

ren ett ansikte och han gör varje enskilt fall till "ett litet universum av tragik".

Bokens sinnrika, flerskiktade komposition skiljer den samtidigt i grunden från den politiska pamfletten. En inte obetydlig del upptas av ett slags resedagbok från östpoliska utmarker under sent 1980-tal. Här, liksom i partierna om hans brustna kärlekshistorier i murens slag-skugga, blir framställningen mer omständig och han tillåter stråk av vemod och sentimentalitet att bryta igenom. Aldrig slår det emelertid över i nostalgi, ty Handberg vet att det realsocialistiska systemet var "unket och grått, brutalt och paranoiskt, destruktivt och genomdränkt av sprit". Och ännu alldeles i slutet neutraliserades gränskränkare. Den siste, Frank Mittag, dog den 27 oktober 1989.

Peter Handberg kan man läsa för att han med lidelse gjuter liv i det nyss förgångna och återkallar den tudelade världens absurditeter. Men man kan därtill läsa honom som en historieskildrare långt bortom den akademiska prosans allfarvägar. Om man menar att fackhistorikern också bör behärska andra genrer än avhandlingen och uppsatsen – essän, levnads-teckningen, den reflekterande betraktelsen – har de professionella mycket att lära av honom. Han demonstrerar vikten av levande gestaltning, personligt tonfall och att människor bör beledsaga berättelserna. Med stilistisk balans och historisk inlevelse har han skrivit en överväldigande bok.

Johan Östling

Inget land för intellektuella. 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella

Jens Ljunggren

NORDIC ACADEMIC PRESS, 2009, 333 s.

"När författaren Lars Gustafsson försvarar piratpartiet, och till och med säger att han röstar på det, då skäms man som intellektuell." Orden är Horace Engdahls, i en intervju i augusti 2009. Några veckor senare kommer kristdemokraternas partiledare Göran Hägglund

med ett utspel där han går hårt åt de teoretiskt tillskrivade kulturvänsterpersonligheter som utifrån sitt ideologiimpregnerade fågelperspektiv lägger sig i politiken och dikterar vad vanligt folk ska tycka och tänka. Även om perspektiven skiljer sig åt finns hos Engdahl och Hägglund en central gemensam nämna-re. Båda uppehåller sig vid en social figur som kan beskrivas i termer av "den intellektuelle" – tillika en figur förknippad med en rad värderingar, normer och förhållningssätt.

Detta är hösten 2009. Då är det ett sammanträffande som ser ut som en tanke att närmast föregående år inneburit utgivningen av en rad böcker som uppehåller sig vid den intellektuelle som typ, begrepp och fenomen. En av dessa är Jens Ljunggrens *Inget land för intellektuella. 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella*. De frågor som vägleder Ljunggrens studie är hur "den intellektuelle" var behäftad med vissa ideal: hur dessa ideal skapades och hur de såg ut, vad de betydde för 68-revolten, hur de bemöttes samt vilka konsekvenser detta fick för den politiska och ideologiska debatten. Frågorna hänger nära samman med undersökningens tre övergripande teser: att 68-revolten var viktig för uppkomsten av en vänsterintellektuell självförståelse, att begreppet intellektuell kom att betraktas som ett vänsterfenomen och tillskrivas låg status samt att 68-revolvens vänsterintellektuella mobilisering bottnade i en emotionalisering av politiken. Teserna är delvis ett resultat av bokens internationellt jämförande perspektiv, där den svenska situationen diskuteras i förhållande till Tyskland och Frankrike.

Att studera den intellektuelle är alltså Ljunggrens sätt att närma sig 68-revolten, samtidigt som 68-revolten medverkade till att etablera den (vänster)intellektuelle som social typ kringgärdad av vissa ideal. Detta dubbla perspektiv är genomgående och ger undersökningen både bredd och stringens. Undersökningen får ytterligare bredd genom sitt komparativa anslag: det Sverige som studeras är ett Sverige i världen. Valet av Frankrike och Tyskland är välmotiverat men samtidigt kan jag beklaga att Storbritannien saknas, inte minst då nyvänstern – vilket Ljunggren också nämner – hämtade mycken inspiration från *New Left Review* och från Raymond Williams teorier.

Storbritanniens intellektuella har nyligen behandlats i Stefan Collinis *Absent Minds* (2006) som även innehåller jämförelser med Tyskland och Frankrike; här hade med andra ord funnits ett högrelevant forskningsläge att ansluta sig till.

Den intellektuelle som Ljunggren studerar konstituerar sig i mångt och mycket i skrift. Fokus ligger på alster av Jan Myrdal, Göran Palm och Sara Lidman och analysen handlar till stor del om hur ett vänsterintellektuellt ideal formulerades i verk liksom i receptionen av dem. Idealen hade flera bottenar och Ljunggren diskuterar bl.a. den (vänster)intellektuelle som moralist, som ideolog, som präglad av en stark manlighetsretorik samt i relation till "folket". Att analysen är starkt textcentrerad har jag principiellt inga invändningar mot. Däremot sker en olycklig distinktion mellan å ena sidan de studerade texterna och å andra sidan en bredare "samhällskontext", liksom mellan "idealen i sig" och deras mottagande i den mediala offentligheten. Måhända ett mer nyanserat angreppssätt vore att diskutera de studerade debatterna som mediehändelser, där fokus inte primärt ligger på vilka ideal som artikulerades utan hur dessa iscensattes. Ur ett sådant perspektiv hade Russelltribunalen varit värd att uppmärksammas. Här finns kopplingar till flera teman som Ljunggren diskuterar, exempelvis den intellektuelle som moralist – och särskilt hur den intellektuelles åklagarroll omformulerades till att bli även domarens – eller i omständigheten att de personer som intar centrala roller i studien även var aktiva i tribunalen. Russelltribunalen framstår som mer än ett illustrativt exempel och en närmare analys hade kunnat ge ytterligare dimensioner åt Ljunggrens resonemang kring den skuldproblematik som lyfts fram som viktig för den tyska och franska konstitueringen av den intellektuelle, liksom det hade kunnat ge upphov till fördjupade diskussioner om vad det innebar att vara en "intellektuell aktör".

En recension bör i mitt tycke inte uppehålla sig vid detaljer men jag kan ändå inte låta bli att kommentera de återkommande korrektur- och formaliafelen: samma person får dras med olika efternamn, böcker ges fel titlar, och personregistret är påfallande inkomplett. Allvarli-

gare är det smått paradoxala förhållandet mellan vaghet och anspråk som präglar stora delar av studien. Till vagheterna hör bl.a. begreppsglidningar, där det inte ges någon riktig klarhet i hur den "intellektuelle" respektive den "vänsterintellektuelle" förhåller sig till varandra eller vad det folklighetsideal som många vänsterintellektuella sägs ha anammat närmare bestod i. Det finns också en glidning mellan referat och analys, där man stundom inte vet om det är Ljunggren eller de studerade aktörerna som talar. Till anspråken hör vissa slutsatser Ljunggren drar utan tillräcklig uppbackning i materialet. Är det exempelvis förvånande att något "skarpt formulerat liberalt eller konservativt intellektuellt motstånd mot 68-vänstern" saknas när det genomgående är en "vänsterintellektuell kontext" som studeras?

Sammantaget inger detta mig en känsla av osäkerhet. Studien bjuder både perspektivrikedom och intressanta empiriska iakttagelser men det teoretiska och metodologiska ramverket är, i likhet med materialförankringen, stundom för svagt för att läsaren ska kunna bedöma resonemangens rimlighet. Balansakten mellan att å ena sidan åskådliggöra och å andra sidan påvisa komplexitet utfaller ofta till förenkladets fördel. Men kanske undersökningens stora behållning kan sökas på annat håll, exempelvis i relation till den samtida debatt där "den intellektuelle" hamnat i skottgluggen? Vad Ljunggren åstadkommer är nämligen ett förklarande ramverk åt de hållningar å la Engdahl och Hägglund som diskuterades ovan, hållningar som både förutsätter och reproducerar denna intellektuelle som präglad av vissa omstridda och mångbottnade ideal. Denna historiserande verkan är en väsentlig poäng med att göra det vi historiker gör, en uppgift kanske än mer angelägen när de problem som behandlas är i högsta grad dagsaktuella sådana.

My Klockar Linder

Hem tar plats. Ett feministiskt perspektiv på flyttandets politik i 1970-talets sociala rapportböcker

Monika Edgren

SEKEL BOKFÖRLAG, 2009, 157 s.

”För visst är det sant att man på kanslihuset säger: – Detta djävla Norrland!” År 1970 hade Författarcentrum bjudit in sina medlemmar till Samtal 70 – Glesbygd. Tjugo författare nappade och företog en resa till Norrlands inland i syfte att skildra det som hände i glesbygden under den aktiva lokaliseringspolitikens tid. De tillhörde en samhällsengagerad vänster rörelse. De hade läst på om flyttströmmarna från norr till söder, och från landsbygden in till städerna, om avfolkningen av byarna. De hade bilden klar. Här höll ”gamla boendeformer” och traditionella värden på att slås sönder av strukturrationaliseringens krafter. Deras texter resulterade i en av flera s.k. sociala rapportböcker i flyttfrågan.

I boken *Hem tar plats: Ett feministiskt perspektiv på flyttandets politik i 1970-talets sociala rapportböcker* analyserar Monika Edgren de berättelser som växte fram ur rapportböckerna. Genom berättelserna producerades en problembild, ägnad åt att skildra och hålla fast vid något som framställdes som ett traditionellt och harmoniskt samhälle. Det är en diskursanalytisk studie som dekonstruerar berättelserna, som vill se de begränsningar som ligger i dem och vilka som omfattades och inte. Syftet är att ur ”ett feministiskt perspektiv granska vilka röster som hördes och vilka betydelser av plats som producerades”.

Med poststrukturalisten/queerteoretikern Sara Ahmed komplicerar hon betydelsen av begreppet hem och vänder på perspektiven. ”Hemmet” måste inte vara det man lämnar, det kan lika gärna vara det som det man flyttar till. Det handlar om att inte ta förståelser av ”hem” för givna, och inte heller se hem som en oföränderlig plats, utan som en historiskt meningsskapad plats, vars mening och innebörder kan omformas. ”Hem har inte en given plats. Hem är en känsla som tar plats diskursivt”, skriver Edgren.

Hon vill föra fram att plats görs i relation till skilda sociala positioner och att vissa kroppar främmandegörs utifrån intersektionellt relaterade maktordningar. Vad händer när man relaterar kön (och andra maktordningar) till plats? Kvinnor har oftare varit de som flyttat och män har stannat kvar. Dekonstruktionen av rapportförfattarnas (till övervägande del män) patriarkala berättelse vidgar synfältet och blottlägger snäva uppfattningar om identitet och tillhörighet. Här anspelades det på mäns anknytning till jorden och på en patriarkal bundenheten till plats. Jag tänker i det sammanhanget på en formulering i Sara Lidmans Järnbaneepos, där mannens förbundenhet med platsen dikterades från ovan som ”det eviga beviset för att Vårherre ville att karlen skulle leva där, i Lillvattnets socken med kärling och ungar” (ur *Din tjänare hör*, s. 9). Vems hem var det som försvarades och vems historia går förlorad när sonen inte tar över sin ”fars” jordbruk?

I Edgrens studie står författarrösterna för skapandet av en normerande kunskap. I skildringarna av landsbygden var det ett vanligt berättargrepp att använda metaforer som ”rötter” och ”träd” för att förankra en norm om kvarstannande och bofasthet. I själva verket innebar författarnas uppdrag inte bara att tala med och skildra dem som upplevde flytten från glesbygden som en tragedi, utan innehöll också frågan ”hur många lämnar byarna i en känsla av befrielse?”. Edgren menar att författarnas utgångspunkt bör ha försvarat uppdraget att också behandla den frågan. I den här frågan tog vänsterkritiken parti för ett harmoniskt, traditionellt samhälle genom att belysa det problematiska i det moderna. En sådan moderniseringskritik är uttryck för en retorik som vanligtvis brukar komma från den politiska högern. Här anser Edgren att skapandet av plats i de sociala rapportböckerna fick en sentimental slagsida. Den konservativa vänsterkritiken mot flyttpolitiken, där vissa av rapportförfattarna såg som sin uppgift att trampa på bromsen: ”hur mycket förändring, hur mycket anpassning till nya förhållanden och nya miljöer orkar människor med?” En av Edgrens huvudpoänger är att vänstern i hög grad blev förändringsmotståndare med dess i allt okritiska och ”förmenta objektivitet”. Det blir en

uppgörelse med vänsterns ambivalenta hållning och med ett perspektiv (som hon delvis själv delat en gång i tiden).

Edgrens bok är ett viktigt bidrag till "bilden" av strukturrationaliseringens Sverige, särskilt för att hon vrider på perspektiven och ställer nya frågor. Hon låter den eviga frågan om varför kvinnor flyttar från landsbygden, träda tillbaka och för att en stund överskuggas av frågan "Varför stannar män?".

Men vad gör vi med "detta djävla Norrland"? Min invändning mot analysen gäller den maktrelation som Edgren kastar ut tillsammans med rapportförfattarnas berättelser. I syfte att argumentera emot rapportböckernas "sentimentala" bild av Norrland lyfts de norrländska "glansdagarna" under 1800-talet fram, när Norrland sägs som framtidslandet och Norrbottens befolkning fördubblades. Men som region är "Norrland" fortfarande relationellt konstruerad som "periferi" i relation till "centrum", inte bara "perifer" i relation till Stockholm, utan också till Sverige som helhet. Därför blir glesbygden stadens nödvändiga periferi. Kan den diskursiva studien distansera sig från själva framställningen i berättelsen om "periferin" utan att reproducera maktordning? Dåtidens aktiva lokaliseringspolitik eller nutida "ut"-lokaliseringspolitik konstruerar Stockholm som det dominanta "centrum" med makt och förmåga att styra och "ge" till "periferin".

Det finns både de som menar att flytten till storstan för landsortsbor kan vara en tillflykt för dem som känt sig stigmatiserade på den lilla orten, att komma till storstan, träffa likasinnade och känna tillhörighet eller alternativt att finna en önskvärd anonymitet. Intervjuer med människor i samtida svensk utlokalisering ger också en bild av det "perifera" som tillflykt och möjlighet för människor som upplevt sig bli bemötta som den andre i "centrum", i Stockholm, p.g.a. landsbygdens icke-normalitet.

Boken illustreras med fotografen Lars Nybergs bilder, hämtade ur *Kvinnoliv – förortsliv*, en annan typ av rapportbok än studiens övriga. Där skildras unga mammor i betongförort, med barnvagnar och matkassar, traskande mellan husen bland omkullvräta kundvagnar och de nyss i anspråkstagna bostadshusen. Men här ställdes inte bilden i kontrast till "den

gamla goda tiden", till landsbygden och det traditionella Sverige. I förorten hade alla sina "rötter" på annat håll, här erbjöds konsumtion och tillhörighet (även för män). Den representerar, i Edgrens studie, ett feministiskt alternativ till de övriga rapporterna.

De sociala rapportböckerna är ett välfunnet ämne för en diskursanalys, som i Monika Edgrens tapning blivit en läsvärd och inspirerande studie.

Johanna Overud

Populärmusik, uppror och samhälle

Lars Berggren, Mats Greiff & Björn Horgby (red.)

SKRIFTER MED HISTORISKA PERSPEKTIV,
MALMÖ HÖGSKOLA 2009, 310 s.

Denna antologi fokuserar på sambanden mellan musik, makt och samhällsförändrande processer. Med historiska perspektiv angriper de olika författarna teman som myter, smak, identitetsskapande och ungdomars generationsformering. Ett genomgående tema i antologin är rockmusik i olika former som uttryck för motstånd. Författarna diskuterar återkommande Björn Horgbys klassifikationer av motstånd och dess olika uttryck: rebelliskt, karnevaliskt, motkulturellt och vänsterpolitiskt. Med olika exempel ur den europeiska och amerikanska rockmusiken (t.ex. Beatles, Elvis Presley, Rolling Stones) så visar författarna hur pop/rockmusik har skapat utrymmen för politiskt handlande och självständig ungdomskultur. I sitt kapitel om ungdomsrörelser i 60-talets Malmö så diskuterar exempelvis Lars Berggren hur den brittiska popen togs emot och uppfattades av ungdomar i Sverige, med kopplingar till konsumtion, musikindustri och klassrelationer i industrisamhället.

Kapitlens teman representerar ett brokigt urval med tyngdvikt på diskussioner kring rockmusikens utmaningar av, och uppror emot, samhällets "maktordningar" och den "borgerliga hegemonin". Nästan hälften av boken hand-

lar om ungdomsrörelser i Malmöregionen mellan 1960- och 1980-talen. Därutöver finns kapitel om dancehall, country och musikrörelser i DDR och Tjeckoslovakien. Sinsemellan varierar kapitlen i stil; vissa har en journalistisk framtoning, andra en teoretisk karaktär. I synnerhet intressant finner jag Jonas Bjälesjös utmärkta analys av Hultsfredsfestivalens strategier att skapa ”kredd”, autenticitet och kulturellt erkännande genom att via berättelseman och beskrivningar odla en mytbildning. Utifrån en gedigen inblick i Hultsfredsfestivalens framväxt genom tiderna belyser Bjälesjö hur självbilden framställs genom att konstruera en föreställning om att man är trendsättare som besitter den rätta känslan och kunskapen för vad som är ”bra” och ”kvalitativ” musik. Bjälesjö beskriver hur flera aktörer medverkar till denna mytbildning och självskapande process, t.ex. musikjournalistiken, artister, publik, organisationer och musikindustri. Mats Greiff's kapitel om kvinnliga artister i countrymusiken är en annan anmärkningsvärt spännande och väl-skriven analys av komplexa strategier att utmana traditionalistiska konstruktioner av manligt och kvinnligt.

Jag fascinerar under läsningens gång av att författarna tar fasta på just rockmusik som i synnerhet rebellisk, ungdomlig och utmanande för maktordningar – speciellt eftersom de stundtals lyfter fram paradoxer då rockmusiken även befäster maktförhållanden. Björn Horgby nämner att myten om rockmusiken upproriskhet, enligt musikjournalisten Andres Lokko, endast var giltig före 1990-talet, men han vidareutvecklar inte denna diskussion. I dagens ljus skulle det ju även vara möjligt att sätta svenska rockmusikscener i samband med äldre generationers ”kulturetablissemang”, alltså motsvarande generationer som under 1960- – 1980-talen representerade de rebelliska rock-ungdomar som flertalet av kapitlen handlar om. Man skulle ha önskat ett bredare grepp på ”temat” uppror och samhälle” och en utveckling av hur förändrade betydelser och representation av olika former av musik kan ses i ljuset av det sentida samhället. Författarnas positionering lyser här med sin frånvaro i diskussionerna kring generation, genus, sexualitet och etnicitet.

Det framgår indirekt att samtliga författare är män som gissningsvis är i 30–60-årsåldern ”med det gemensamt att de brinner för rockmusik”. Trots att många av författarna påvisar ett personligt engagemang för den musiken de skriver om, och i sitt material tar upp intressanta diskussioner kring genus, klass och etnicitet, så positionerar de inte sig själva i termer av sådana kategorier. Det är dock i dessa omarkerade positioner och perspektiv som man kanske kan hitta förklaringen till vissa av författarnas avgränsningar och tolkningar. I kontrast till Susanna Hedenborgs efterord framträder en del av författarnas omarkerade positioner. I Hedenborgs efterord får vi en annan berättelse, och ett kritiskt perspektiv på rockmusikens motståndspotential som utgår ifrån en tydligt markerad genusposition som (det kvinnliga) undantaget till (den manliga) normen. Jag håller med Sanna Hedenborgs efterlysning av en fördjupad diskussion om hur motståndsstrategier kan vara anpassliga och förenliga med acceptans i maktens korridorer.

Jag instämmer i efterlysningen av en mer grundlig analys av hur musik kan utmana vissa makthierarkier och samtidigt verka bevarande för andra makthierarkier. Flertalet kapitel (Håkansson, Lundin och Nilsson; Greiff; Horgby) utgår ifrån att rockmusiken har en inneboende potential som ”hegemoniutmanare” och ”gränsöverskridare.” Greiff, i sitt kapitel om rockmusik och statlig byråkrati i DDR, fastslår att rockmusik är ”farlig och utmanande för alla slags maktbaser som bidrar till att upprätthålla hegemoniska ordningar”. Rocken är enligt Greiff ”i sin grund antiauktoritär och antibyråkratisk med upproriska drag”. Samtidigt menar han att rockmusik historiskt ofta inte har inneburit ”en utmaning av rådande genusordningar utan tvärtom ofta befäst dem”.

Hela antologin präglas av detta motsägelsefulla förhållningssätt; rockmusiken står för ett uppror mot makten i sig samtidigt som den parallellt grundas i normer kring maskulinitet. De normer kring genus och sexualitet som lyfts fram verkar inte ses som grundläggande för ”den rådande hegemonin,” utan mer som något vid sidan av denna. Boken innehåller många intressanta reflektioner kring genus, normer och maskulinitetsmyter i rockmusiken

men det hade varit önskvärt att anknyta mer ingående till den feministiska litteratur som skrivits kring ämnet, exempelvis Bayton, Gagnetz och Whiteley.

Antologin visar hur ett historiskt perspektiv vara värdefullt i att spåra förändringar i musikaliska uttryck och hur de framställs, tolkas och kontextualiseras. Ett historiskt perspektiv på en så lång tradition som rockmusiken är ju (liksom Fredrik Björk med stöd i Johan Fornäs forskning påpekar när det gäller jazzen) ett ypperligt exempel på hur en musikscen som ursprungligen formulerats i opposition till ett maktcentrum med tiden kan införlivas och förknippas med kulturetablissemangen. I intresset för huvudsakligen rockmusik åsidosätts dock många andra musikscener som kan vara intressanta för diskussioner kring populärmusik, makt och samhällsförändringar – som exempelvis hip hop, soul, R&B och olika former av elektronisk musik; här är Börje Bergfeldts kapitel om dancehall och reggae ett intressant undantag i antologin.

Elektronisk musik berörs flyktigt av Björn Horgby som en motsats till antimodernism, antikommersialism samt s.k. autenticitets- och vagabondrock. Han menar att det han kallar ”syntmusik, techno och annan dansmusik” *inte* innehåller anspråk på autenticitet, antikommersialism och antimodernism. Skulle man utforska den populärvetenskapliga litteraturen kring elektronisk dansmusik närmre skulle man upptäcka att detta delvis är felaktigt. Dessutom vore det intressant att ställa diskussionen om 60-80-talens musikindustri i kontrast till 90- och 2000-talens digitalisering, internationalisering och utvecklingar i musikteknologi och Internet. Detta skulle jag vilja höra mer om, i synnerhet när Fredrik Björk i sitt kapitel berör ”den nya teknikens” möjligheter för relationer mellan folkbildning och rockmusik.

Generellt ger antologin intressanta ingångar samt spännande, detaljerade beskrivningar och analyser hur myter och smaker om musik kan samspela med, utmana och befästa maktrelationer i samhällsprocesser. Författarna är ofta mycket insatta, engagerade och välformulerade i sina historiska diskussioner kring populärkultur, motstånd och mytbildning.

Anna Gavanas

Platser för en bättre värld. Auschwitz, Ruhr och röda stugor

Peter Aronsson (red.)

NORDIC ACADEMIC PRESS, 2009, 185 s.

”Vilken roll spelar historiker, etnologer, andra kulturvetare och deras arbete i utvecklingen av sociala rörelser och nya ekonomiska möjligheter och för formeringen av etiska och politiska ställningstaganden i vår samtid?” Denna inledande fråga i förordet till antologin *Platser för en bättre värld* ger hopp om högst angelägna och intressanta diskussioner. Likaså löftet att boken ”ska ge inspiration och verktyg oberoende av om läsaren är kulturforskare, lärare, medborgare eller en turist som vill få ut mer av sina betraktelser av de rum vi färdas genom”. Medverkar gör, förutom redaktören Peter Aronsson, Kyrre Kverndokk (”Resan till Auschwitz”), Anna Eskilsson (”Att leva som man lär – gemenskap i hembygdsföreningar”) och Cecilia Trenter (”Tre vägar mot framtiden – industrimiljöer som nostalgiska utopier”) som alla har arbetat inom ramen för forskningsprojektet ”Historia äger rum. Normativt lärande i platsbundna kontext”.

Antologins hypotes är att ”när historiska berättelser knyts till platser blir de värderande budskapen särskilt kraftfulla” (s. 18). Detta är i sig inte ett särskilt uppseendeväckande antagande; att rum och tid är beroende av varandra för meningsskapande kan ju inte ses som en alltför kontroversiell utgångspunkt. Problemet är att det även råkar vara bokens enda egentliga slutsats. Förhoppningen att få ta del av en mer detaljerad rollfördelning mellan olika aktörer och instanser eller mellan kunskapsproduktion och politik försvinner i mindre väsentliga beskrivningar av närmast sociologisk art samt i några generella betraktelser rörande ungdomars mognadsprocesser, människans behov av ”vi och de” eller minneshandlingar som ett sätt att ”övertvinna dödens oöveklighet” (s. 11). Dessa betraktelser slutar i sin tur oftast i den mindre intressanta, men ändå diskutabla, slutsatsen att reflexivt och nyanserat

historiebruk innebär att historiker och andra inblandade lyckas visa upp både negativa och positiva saker ur det förflutna.

De få tecken på den utlovade diskussionen om historia, etik och politik som återfinns hittar man i Aronssons slutkapitel där han försöker förklara och analysera det som de tidigare artiklarna inte lyckats med eller ens föresatt sig. Det är ett ovanligt format som gör läsaren konfunderad: borde inte författarna ha gjort detta i sina egna artiklar? Insåg man först i efterhand att antologin saknade inte bara röd tråd utan även slutsatser och ställningstaganden? Aronssons försök att rädda projektet hamnar i en rad lösa trådar, var och en förmodligen intressant men alltför snabbt avslutad, och texten böljar fram och tillbaka mellan lösryckta exempel och lika lösryckt teoretisk diskussion. Först mot slutet börjar texten ta sig samman och man kan utläsa ett antal (implicita) ställningstaganden och analytiska slutsatser. Här hamnar man dock i ett vetenskapsteoretiskt dilemma: å ena sidan benämner Aronsson nationalism och marknadskrafter som "synliga som ideologi" (s. 168). Å andra sidan definierar Aronsson ut andra, i princip *lika* ideologiska värderingar, genom att packa in dem i Charles Taylors s.k. värden av andra ordningen ("individer existerar som självständiga subjekt", "det önskvärda i garanterade mänskliga rättigheter", "det rimliga i att hoppas på en bättre framtid i denna världen"). Förvisso skriver Aronsson att vi vet att även dessa värden är "historiskt föränderliga", men han fortsätter med att smälla igen dörren rakt framför näsan på i princip hela det radikaldemokratiska projektet genom att skriva "men [dessa värden] kan svårigen ifrågasättas utan att tvivlaren faller ur ramen för åsikter en hedervärd och normal människa kan uttrycka idag". Om detta varit ironiskt eller om Aronsson på något sätt visat sig misstänksam mot dessa värderingar på andra ställen i texten hade meningen inte haft samma moraliska innebörd, men trots referenser till Nietzsche slirar texten överlag mot det vetenskapsteoretiskt naiva hållet.

Läsaren ställs således ofta inför en vetenskapsteoretisk labyrint där författarna i en mening antyder en vetenskapssyn och i nästa mening en annan. Kontentan blir sprid-

da "kritiska" iakttagelser av nationalism och marknadskrafter, men lika ofta positiva (eller oproblematiserade) dito rörande kompetenta medborgare, ansvarstagande historiebruk eller det allmänna behovet av stabila identiteter. När således Aronsson på ett ställe (och endast ett) i slutkapitlet droppar den vetenskapsteoretiska ståndpunkten "Är det bra eller dåligt att historia laddas med etisk mening, används för moraliska och ekonomiska syften? Jag menar för det första att det är oundvikligt. Det är i själva verket så att historieskrivningen inte finns först och sedan laddas med värden" (s. 168) kommer det som en överraskning för läsaren eftersom hans kollegor tidigare har uttryckt sig i snarast motsatta ordalag: "eleverna [möter] det traumadramatiska Förintelse-narrativet *förmedlat* genom tidsvitnets personliga fångberättelse" (s. 51, min kurs.); "Att *mobilisera* ett historiemedvetande är synonymt med att artikulera de medborgerliga plikterna och att fostra kritiskt tänkande medborgare" (s. 127, min kurs.); "att bryta med gamla föreställningar [...] genom att *använda* kulturarvet på helt nya sätt" (s. 140, min kurs.); etc. (Även om det bör tilläggas att Eskilsson lyckas med att inte artikulera en enda positionering, vilket gör avläsningen av ontologiska och epistemologiska nivåer närmast omöjlig.)

När forskningsämnet är tid och rum bör förmodligen även författarna vara extra försiktiga med vissa metaforer för att inte just olika nivåer och paradig ska blandas samman eller, i värsta fall, ge upphov till bisarra formuleringar. Tyvärr återfinns ändå en hel del sådana metaforer: "De historiska berättelser som ofta rör sig i ett avlägset förflutet blir konkret närvarande" (s.16); "att fråga sig vilka rum som historien bygger" (s.18); "ett drama [...] skänker liv åt platsen" (s. 22); "[d]ätiden blir verklig och närvarande i nutiden" (s. 48); "Ondskans platser – det vill säga Auschwitz-Birkenau, Sachsenhausen och Ravensbrück – är bokstavligt talat *andra* platser" (s. 59); "Det blev en resa in i det förflutna" (s. 65); "Samtidigt är [ondskan] fysiskt närvarande." (s. 68); "Barnen får göra tidsresor" (s.97); "Att studera industrihistoria är därför synonymt med att studera en historisk utopi" (s. 130; utopi betyder "icke-plats"); "artefakter och fysiska minnen" (s. 132); "De

övervuxna ruinerna skapar ett respektfullt avstånd i tid" (s. 141) m.fl.

Det är inte enbart metaforerna som, trots antologins uttalade försök att problematisera platsen, istället förmedlar närvarons metafysik. Metodologin och de implicita ställningstaganden som kan skönjas prioriterar den "autentiska", fysiska platsen framför andra upplevelser, såsom exempelvis läsning, dröm eller samtal, och påvisar även att forskarna går hand i hand med det rådande kulturparadigmet där "katharsis", "historiemedvetande", "kulturarv", "narrativ" etc. utgör typiska exempel på ideologiska nodalpunkter som här inte enbart får gå fria utan till och med universaliseras ytterligare.

Aronssons intentioner är utan tvivel angelägna, men hans medarbetare verkar inte vara med på samma tongångar och frågan är kanske om ens Aronsson själv är det? För på vilket sätt besvarar man de inledande frågorna om man ständigt använder passiv verbform där meningens subjekt försvinner och därmed varken syns eller tar ansvar (det förflutna "ges" plats, politiska behov "skapas", kunskap "omsätts", kunskap har "historiserats", platser "laddas" med berättelser, tekniker "förändras", etc.)? Och på vilket sätt bidrar man till kritiskt tänkande om varje resonemang slutar i återvändsgränder av "transhistorisk varaktighet"? Det förflutna blir istället liktydigt med (historikerns) historia som blir liktydigt med mänskligt medvetande som blir liktydigt med en passiv, osynlig kraft med riktning mot evig status quo där ett oproblematiserbart universellt historiemedvetande driver oss alla – oavsett tid och rum – att resa minnesmonument, hylla vårt kulturarv, förmedla nostalgiska värderingar och slutligen ta bussen till Auschwitz för att lära oss en läxa.

Sara Edenheim

Mange veier til historien. Om historiefagets og historikernes historie

Jan Eivind Myhre

UNIPUB: TID OG TANKE, 2009, 280 s.

Jan Eivind Myhres nyligen publicerade *Mange veier til historien. Om historiefagets og historikernes historie* ger en intresseväckande inblick i den moderna norska historieforskningens historia. Boken består av 14 artiklar skrivna under de senaste 20 åren och är uppdelad i tre delar. Majoriteten av artiklarna är skrivna under 1990-talet, men några publicerades under 1980- och 2000-talen. Bokens första del, som benämns "Historikerne og deres omgivelser", handlar i första hand om den norska historiekulturen i allmänhet och Norges social- och kulturhistoria i synnerhet. På ett pedagogiskt sätt inleds boken med definitioner av begreppet historiografi samt en diskussion om skillnader mellan historia, det förflutna och historiska berättelser.

Med utgångspunkt från bl.a. norska, tyska, franska och engelska forskningstraditioner visar Myhre hur historieforskningens kunskaps-syn, teoretiska utgångspunkter, perspektiv och temata har förändrats i den norska, men också västerländska, kontexten. Myhre understryker att det norska historikersamfundet sedan 1980-talet har blivit allt mer internationellt orienterat och att forskningsmedel och ekonomiska bidrag till historieforskning i all större utsträckning har givits till internationella projekt. Trots internationella utblickar är Myhres vetenskapliga horisont dock uttalad norsk och boken hade tjänat på ett mer utpräglat internationellt jämförande perspektiv.

I bokens andra del avhandlas vetenskapliga begrepp och metodologiska frågor, dvs. de spörsmål som påverkar historikers tolkningar och syn på det förflutna. Myhre framhåller att historieforskningen är beroende av andra forskningsdiscipliner såsom etnologi, antropologi, ekonomi och särskilt sociologi samt att det finns en "love and hate"-relation mellan sociologi och historia.

I bokens tredje del behandlas företrädesvis den starka dominansen av lokalhistoria inom den norska historietraditionen. Boken ger en relevant inblick i den norska historieforskningen och visar återigen att skillnaden mellan den norska och den svenska historiekulturen i mångt och mycket handlar om den lokala historiens höga status i Norge. Myhre skriver att lokalhistoria "er en norsk spesialitet og synes spesielt viktig for den faglige integrasjonen i det norske historikermiljøet", något som Cecilia Trenter diskuterade i sin avhandling för drygt tio år sedan.

I sina artiklar beskriver Myhre strukturella omvandlingar inom historieforskningen, dvs. vetenskapliga paradigmskiften å ena sidan och enskilda historikers betydelse för förändringar av det norska historiska forskningsfältet, å den andra. Detta är ett exempel på hur historiker kan applicera aktör-struktur-analysen på historiografisk forskning. Enligt författaren tillhör den norska historikerkåren en gemensam forskningskultur vars medlemmar pratar samma språk, men med olika dialekter. Ståndpunkten är i min mening kontroversiell eftersom Myhre i sin exposé över den norska historiekulturen marginaliserar flera olika perspektiv vars kunskapssyn skiljer sig från hans egen. Till frågan skall jag återkomma längre fram, men lät mig först påpeka att Myhre för en intressant diskussion om dikotomin populär-akademisk historieskrivning och om behovet av ett tydligt referenssystem inom ramen för populärhistoria. Reflektioner kring dessa frågor behövs på avancerad nivå och detta tillsammans med hans analys av känslornas, städers och barndomens historia förstärker min övertygelse att boken har en plats i historieundervisning på universitetsnivå. Hans analyser visar hur studenter kan angripa diverse historiska frågor och hur mikrohistoriska perspektiv kan hjälpa forskaren att förstå makrosociala processer. På så sätt kan boken betraktas som en introduktion till historieforskningens mycket mångfacetterade värld.

Myhre har uttalat emancipatoriskt tillvägagångssätt och hans mål är att skriva in historiskt marginaliserade och tysta grupper i den norska historien. Ett tydligt exempel på detta är studien av barndomens historia i vilken

han belyser förändrade syn på barnmisshandel och de sätt varigenom vissa barn betraktas som fullständiga medlemmar av den nationella gemenskapen medan andra utesluts ur den.

Men hur är det med genushistoria, existerar den i Norge? Läser man *Mange veier til historien* kan man tro att detta är ett icke-existerande forskningsfält. Exempelvis talas det inte om de forskningsresultat som har presenterats av "den nordiska kvinno- och genushistoriska forskningens Grand Old Lady" Ida Blom. Redan under 1970-talet skrev hon artiklar om kvinnohistoria och i boken *Genushistoria – en historisk exposé* (2004) förklarar hon att historiker under 1970-talet ville skriva in kvinnliga subjekt i den allmänna historien. 1980-talet var en period då poststrukturalistiska strömningar och den språkliga vändningen satte sina spår på kvinnorörelsen och forskarna försökte nyansera en essentialistisk syn på identiteter. I Myhres översikt av den norska historiografien är dessutom frånvaron av poststrukturalistiska perspektiv och historiesyn mycket påtaglig.

Hur kan Myhres exkludering av dessa vägar till historien förklaras? För det första har han inte influerats av dessa perspektiv. För det andra beror frånvaron av dessa perspektiv på att majoriteten av artiklarna skrevs före 2000-talet, dvs. perioden innan poststrukturalismen blev mer rumsren i den skandinaviska kontexten. För det tredje upprätthåller den selektiva historiografiska processen vissa maktrelationer och en begränsad syn på historieforskning. Det är i mina ögon en given sak att Myhre hade kunnat strukturera om boken och uppdatera sina artiklar så att de ger en mer nutidsaktuell bild av den norska historiografien. Kanske handlar boken trots allt om några och inte många vägar till historien. Det är synd att Myhres historiska gränsländ är så snävt, men till hans försvar kan man säga att det inte går att skriva *histoire totale*.

Vanja Lozic